

เศรษฐศาสตร์การเมืองกับการเปลี่ยนแปลงค่านิยมอุดมการณ์ สู่การกลายเป็นเกษตรกรผู้ประกอบการ

นุชนารถ สมควร* รักษ์ชนก ชำนาญมาก และวนิชชา ณรงค์ชัย

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ประเทศไทย

A Political Economy Analysis of the Transformation of Ideological Values from Farmers to Farmer-Entrepreneurs

Nutchanat Somkaun, Rukchanok Chamnanmak and Wanichcha Narongchai*

Faculty of Humanities and Social Sciences, Khon Kaen University, Thailand

Article Info

Research Article

Article History:

Received 1 June 2020

Revised 23 July 2020

Accepted 29 July 2020

คำสำคัญ

เศรษฐศาสตร์การเมือง
การเปลี่ยนแปลง
ค่านิยมอุดมการณ์
เกษตรกรผู้ประกอบการ

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาเงื่อนไขการกลายเป็นเกษตรกรผู้ประกอบการ ในจังหวัดขอนแก่น โดยการวิเคราะห์ตามแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมือง เน้นการวิพากษ์วิเคราะห์มิติเชิงประวัติศาสตร์และความขัดแย้งที่เกิดขึ้นอย่างเป็นองค์รวม ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึก ร่วมกับการสังเกต เพื่อให้สามารถวิเคราะห์ปรากฏการณ์ได้อย่างครอบคลุม มีผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ประกอบด้วย ผู้รู้ในชุมชน 4 คน เจ้าหน้าที่รัฐ 3 คน เกษตรกรผู้ประกอบการ 15 คน และสมาชิกในครัวเรือนของเกษตรกรผู้ประกอบการ 4 คน ใช้วิธีการเลือกผู้ให้ข้อมูลแบบเฉพาะเจาะจง และการบอกต่อ ผลการศึกษาพบว่า ภายใต้ระบบเศรษฐกิจที่มีความไม่แน่นอน และค่านิยมการบริโภคที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้เกษตรกรต้องเผชิญปัญหาและความเสี่ยงหลายด้าน นำมาซึ่งความจำเป็นในการปรับตัวเข้าสู่การเป็นผู้ประกอบการ ทั้งการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ ผู้ประกอบการที่อิงอยู่กับการคิดคำนวณต้นทุนและผลกำไรมากขึ้น ขณะเดียวกันก็มีอุดมการณ์ในการผลิตทางการเกษตรที่ชัดเจนขึ้น ซึ่งขึ้นอยู่กับว่ามีทักษะความสามารถ ประสบการณ์ และต้นทุนทางเศรษฐกิจและสังคมที่แตกต่างกัน เชื่อมโยงกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่สัมพันธ์กับระบบตลาด นโยบายการพัฒนา และเงื่อนไขทางสังคมวัฒนธรรม และค่านิยมอุดมการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป จนนำมาสู่การตัดสินใจปรับเปลี่ยนวิถีการผลิต การค้า การลงทุนให้มีความหลากหลาย เพื่อกำหนดทิศทางอาชีพสู่การเป็นเกษตรกรผู้ประกอบการได้ในที่สุด

* Corresponding author

E-mail address:

rukch@kku.ac.th

Keywords:

Political Economy,
Transformation,
Ideological values,
Farmer-Entrepreneurs

Abstract

This article aims to investigate the conditions contributing to the transformation of farmers into entrepreneurs in Khon Kaen province. A qualitative approach was adopted in this study to perform a holistic analysis on the concept of political economy, with an emphasis on the dimensions of history and conflict. In-depth interviews and observations were employed to collect data to conduct an inclusive analysis of the current phenomenon. Key informants included 4 local experts, 3 state officials, 15 farmer-entrepreneurs and 4 family members of the farmer-entrepreneurs. The informants were selected through convenient sampling and recommendations of the key informants. It was found that due to the unstable economic system and changing consumption trends, farmers have faced a number of problems and risks. Because of this, they needed to adjust themselves to become entrepreneurs at some level. In addition, they tried to change their economic behavior by relying more on the idea of cost-benefit analysis. At the same time, their ideals of agricultural production have been clearly seen. The adaptation of farmer-entrepreneurs mainly depends on skills, experience, and different forms of economic and social capital that bind them to the economic changes related to the market system, development policy, conditions of society and culture and changing ideological values. These conditions have become crucial factors for farmers to increase a variety of production methods, trade, and household investments in order to upgrade their farming career to finally become farmer-entrepreneurs.

1. บทนำ

การเปลี่ยนแปลงในภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสาน ที่ได้รับอิทธิพลจากกระแสการพัฒนาเศรษฐกิจและนโยบายจากส่วนกลางของประเทศ ในการกำหนดแผนพัฒนาภาคอีสาน ในระยะ 5 ปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2505-2509 พร้อมกับการเกิดขึ้นของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 นำมาซึ่งการพัฒนาในพื้นที่ภาคอีสาน ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม การศึกษา รวมถึงการพัฒนาภาคการเกษตร ที่ทำให้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมกระจายและแทรกตัวอยู่ในชุมชนมากขึ้น ในขณะที่ตัวชุมชนก็มีการปรับตัวและมีวิถีชีวิตที่สอดคล้องกลมกลืนกับกระแสการเปลี่ยนแปลงใหม่ เช่น การจ้างงาน การเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิต การเข้าสู่สมัยใหม่ มีการจับจ่ายใช้สอย และการนำสินค้าภายนอกเข้าสู่ชุมชนในหลากหลายลักษณะ สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์กับตลาดอย่างใกล้ชิด นอกจากนี้ยังรวมถึงการย้ายถิ่นออกไปทำงานนอกชุมชน เพื่อเพิ่มพูนรายได้ในการซื้อสินค้าเพื่อตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานให้กับชีวิต ซึ่งชาวนาอีสานเป็นกลุ่มที่ถือได้ว่ามีการออกไปหางานทำต่างถิ่นมากที่สุดในประเทศ (Keyes, 2005; Rigg, 1989; Thongyou, 2003) ส่งผลให้วิถีชีวิตของคนในชุมชนติดอยู่กับระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

นอกจากมิติทางสังคมและวิถีการดำรงชีพของผู้คนในชุมชนที่แตกต่างไปจากเดิม การพัฒนาพื้นที่ยังก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงลักษณะการผลิตของชุมชน เพื่อให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจของตนได้มากขึ้น โดยการผสมผสานระหว่างพฤติกรรมทางเศรษฐกิจหลากหลายรูปแบบ ทั้งการปรับตัวโดยเคลื่อนย้ายออกไปเป็นแรงงานนอกภาคเกษตร และการปรับตัวเข้าสู่การผลิตเชิงพาณิชย์อย่างเข้มข้น รวมถึงการปรับตัวเข้าสู่การเป็นผู้ประกอบการทั้งในและนอกภาคการเกษตร (ธิดิญา เหล่าอัน, 2553) สะท้อนให้เห็นว่าการผลิตของเกษตรกรมีความตื่นตัวและผูกพันกับตลาดและการบริโภคตามแบบแผนของสังคมเมืองอย่างแยกไม่ออก ทั้งนี้ภายใต้การปรับตัวตามกระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคมนั้น ได้ทำให้สถานะบทบาทของพวกเขาเปลี่ยนแปลงไปจากการเป็นเพียงชาวไร่ชาวนา ไปสู่การเป็นเกษตรกรผู้ประกอบการได้อย่างแนบเนียน (อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, 2559)

การปรับตัวสู่การเป็นเกษตรกรผู้ประกอบการที่เกิดขึ้นในหลายพื้นที่ อาทิ แอฟริกาใต้ ญี่ปุ่น รวมถึงภูมิภาคต่าง ๆ ในประเทศไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่จังหวัดขอนแก่น ที่พบว่า มีผู้ประกอบการอาชีพเกษตรกรจำนวนมาก และมีพื้นที่สำหรับการทำเกษตรมากกว่าร้อยละ 64.19 ของพื้นที่ทั้งหมด (สำนักงานสถิติจังหวัดขอนแก่น, 2555) อันเอื้อต่อการผลิตภาคการเกษตร ประกอบกับการที่ปัจจุบันขอนแก่นมีนโยบายส่งเสริมและพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงเกษตร (สำนักงานเกษตรจังหวัดขอนแก่น, 2561) ทำให้เกิดความหลากหลายในการสร้างโอกาสทางเศรษฐกิจจากคนบางกลุ่ม ทั้งที่เป็นเกษตรกรและผู้ประกอบการอาชีพนอกภาคการเกษตรอื่น จน

สามารถผันตนเองสู่การเป็นเกษตรกรผู้ประกอบการที่มีศักยภาพในการผลิตทางการเกษตร และการจัดการผลผลิตเพื่อสร้างรายได้ให้กับครัวเรือนได้อย่างยั่งยืน การที่ขอนแก่นถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาในระดับภูมิภาค ดังปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น อาทิ การสร้างถนนมิตรภาพที่เชื่อมต่อระหว่างจังหวัดขอนแก่นไปสู่ส่วนกลางและจังหวัดอื่น ๆ ได้โดยสะดวก การพัฒนาระบบคมนาคมขนส่งทั้งทางบกและทางอากาศ รวมถึงการพัฒนายกระดับการผลิตทางการเกษตรสู่การเป็น “ครัวของประเทศ” (เข็มชาติ สมใจวงศ์, 2555) ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมภาคการเกษตร ตลอดจนเศรษฐกิจชุมชนในชนบทอย่างกว้างขวาง

การศึกษาที่ผ่านมามักเป็นการมองภาพชุมชนและเศรษฐกิจในชนบทภาคอีสานที่ค่อนข้างปิดและตั้งอยู่อย่างโดดเดี่ยว ไม่ค่อยมีการเชื่อมโยงกับบริบทการเปลี่ยนแปลงสภาพใหญ่ และมองว่าชนบทภาคอีสานมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างล่าช้า และมีปัญหาอย่างมาก โดยเฉพาะปัญหารายได้ต่ำ รวมถึงปัญหานี้สิน (อานันท์ กาญจนพันธ์, 2554) ซึ่งเป็นการมองแบบเหมารวมหยุดนิ่ง และไม่อาจทำความเข้าใจชาวนาหรือเกษตรกรได้อย่างรอบด้าน ทั้งยังไม่สามารถสะท้อนให้เห็นปัญหาและสถานะที่เปลี่ยนไปแล้วจากการปรับตัวเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมอย่างเข้มข้นของเกษตรกรในปัจจุบัน

ดังนั้นเพื่อให้สามารถอธิบายการก่อตัวของเกษตรกรผู้ประกอบการที่สะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของภาคการเกษตรที่ชัดเจน การศึกษานี้จึงมุ่งทำความเข้าใจเงื่อนไขที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงการผลิตทางการเกษตรของเกษตรกรผู้ประกอบการ ในจังหวัดขอนแก่น ตามแนวคิดด้านเศรษฐศาสตร์การเมือง ซึ่งได้ถูกนำไปใช้ในการศึกษาเกษตรกรในหลากหลายลักษณะ ทั้งการเปลี่ยนแปลงที่ทำให้พวกเขาหลุดพ้นจากการเป็นเพียงชาวนาหรือเกษตรกรที่จำกัดอยู่กับการดำรงชีพ สู่การเป็นชาวนาผู้รู้จักแสวงหาความเป็นอยู่ที่ดีทางสังคมเศรษฐกิจ (Popkin, 1979) การวิเคราะห์ปัญหาเกษตรกรรมที่ดำรงอยู่ในชนบท ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจในชนบทสู่สภาพทุนนิยมภายใต้บริบทของการสะสมทุน การผลิต การเมือง และส่วนอื่นๆ ที่เกิดขึ้น (Byres, cited in Akram-Lodhi, 1998) ศึกษาการมีบทบาทหรือมีส่วนร่วมทางการเมือง (Greenwood, 1973) รวมถึงลักษณะของการสร้างความอยู่รอดและเป็นผู้ที่มีความมั่นคงทางรายได้จากการเป็นชาวนารายได้ปานกลางในประเทศรายได้ปานกลาง (Walker, 2012) เป็นต้น ทั้งนี้โดยเน้นการมองปัญหาและวิเคราะห์ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมอย่างรอบด้าน และให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างส่วนประกอบต่างๆ ของสังคมที่ทับซ้อนกันอย่างหลากหลาย ทั้งในมิติทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม ศาสนา ค่านิยม ตลอดจนอุดมการณ์ในการดำเนินชีวิตของผู้คน ซึ่งจำเป็นต้องวิเคราะห์ในเชิงวิพากษ์อย่างเป็นองค์รวม เพื่อให้สามารถทำความเข้าใจเงื่อนไขที่ส่งผลต่อการกลายเป็นเกษตรกรผู้ประกอบการของเกษตรกรในจังหวัดขอนแก่น ได้อย่างครอบคลุมทุกมิติ

2. วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อวิเคราะห์เงื่อนไขที่ส่งผลต่อการกลายเป็นเกษตรกรผู้ประกอบการของเกษตรกรในจังหวัดขอนแก่น ตามแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมือง

3. การทบทวนวรรณกรรม

บทความนี้ใช้แนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมือง (Political Economy) เป็นกรอบในการอธิบายเงื่อนไขที่ส่งผลต่อการกลายเป็นเกษตรกรผู้ประกอบการในจังหวัดขอนแก่น โดยแนวคิดนี้เกิดขึ้นจากการปฏิวัติทางความคิดเพื่อวิพากษ์ระบบทุนนิยมด้วยฐานคิดแบบวิภาษวิธี ซึ่งโต้แย้งว่าการอธิบายของนักเศรษฐศาสตร์ทุนนิยมที่เน้นแต่สิ่งของและวัตถุภายใต้ข้อสมมติฐานที่ว่ามนุษย์เป็นสัตว์เศรษฐกิจ (Homo Economics) ที่มุ่งแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวสูงสุดนั้น ไม่อาจทำให้เราเข้าใจสังคมได้ อีกทั้งยังไม่อาจทำให้เรามองเห็นความจริงในสังคมได้ทั้งหมด จนนำมาซึ่งการปฏิวัติทางความคิดเพื่อวิพากษ์ระบบทุนนิยม ด้วยฐานคิดแบบวิภาษวิธี อันจะช่วยให้สามารถทำความเข้าใจสภาวะทางสังคมที่เป็นอยู่ได้อย่างชัดเจน Karl Marx จึงได้เสนอการทำความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและการเปลี่ยนแปลงโลกที่อยู่ภายใต้สังคมแบบทุนนิยม อันนำมาซึ่งความทุกข์ยากและการถูกเอารัดเอาเปรียบของมนุษย์ ผ่าน “การปฏิบัติการทางสังคม” (Social Praxis) โดยเน้นการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ อย่างรอบด้าน และลึกซึ้ง เพื่อให้การวิเคราะห์ทางเศรษฐศาสตร์ไม่เพียงมีมิติในด้านเศรษฐกิจกับการเมืองเท่านั้นหากแต่ต้องวิเคราะห์ทั้งระบบอย่างวิพากษ์ โดยมองจากจุดยืนของชนชั้นที่ไร้อำนาจไร้ทรัพยากรซึ่งไม่ค่อยจะได้รับประโยชน์จากความเจริญของระบบทุนนิยม กล่าวคือ การศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมืองเป็นความพยายามเข้าใจกลไกการทำงานของระบบการเมืองและสถาบัน โดยหากมีความเข้าใจก็สามารถทำนายเหตุการณ์และพฤติกรรมในอนาคตได้อย่างเป็นระบบ และสามารถเปลี่ยนแปลงมันได้ ซึ่งมีประโยชน์ในการเลือกนโยบายแก้ปัญหา ป้องกัน ขจัดเงื่อนไขไม่ให้เกิดพฤติกรรมที่ไม่ต้องการได้ (ปกป้อง จันวิทย์, 2557)

การประยุกต์ใช้แนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองเพื่ออธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมีพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่อง โดยปัจจุบันนักวิชาการรุ่นหลังได้พยายามวิเคราะห์และประเมินผลทางเศรษฐกิจ และปัจจัยที่นอกเหนือจากเศรษฐกิจมากยิ่งขึ้น อาทิ ในบริบทของสังคมไทยได้เกิดพัฒนาการใหม่ของเศรษฐศาสตร์การเมือง คือ เศรษฐศาสตร์การเมืองสีเขียว ซึ่งมุ่งเน้นการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม แทนการวิเคราะห์เพียงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ดังที่ผ่านมา (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2555) นอกจากนี้ยังรวมถึงการนำเศรษฐศาสตร์การเมืองมาศึกษาในมิติของการวิเคราะห์ชุมชน โดยให้ความสำคัญกับมิติหรือ

มุมมองทางเศรษฐกิจชุมชนที่ละเอียด ลึกซึ้ง และมีความชัดเจน ทั้งในด้านรูปธรรมและนามธรรม สำหรับในด้านรูปธรรมคือรูปแบบการปฏิบัติที่เป็นวิถีชีวิตของชาวบ้าน และในส่วนของนามธรรมคือการให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมชุมชน ทั้งในด้านค่านิยม ความเชื่อ ศาสนา ภูมิปัญญา และจารีตประเพณี โดยเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตของผู้คนในสังคม (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2548)

การอธิบายตามกรอบแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์การเมืองข้างต้น สามารถนำมาใช้ในการทำความเข้าใจถึงความคิด ค่านิยม อุดมการณ์ของเกษตรกรรวมถึงการเปลี่ยนแปลงสภาพการณ์ของสังคม การเมือง และวัฒนธรรม ที่ส่งผลต่อการกลายเป็นเกษตรกรผู้ประกอบการ ซึ่งนอกเหนือไปจากการวิเคราะห์เฉพาะในมุมของเงื่อนไขทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว โดยให้ความสำคัญกับการพิจารณาความสัมพันธ์และการต่อรองระหว่างเกษตรกรผู้ประกอบการ ทุน และรัฐ กล่าวคือ ภายใต้การเปลี่ยนแปลงทางสังคม และการกำหนดนโยบายของรัฐตามแนวทางของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ภาวะทางการตลาด และการลงทุนของภาคเอกชน จะส่งผลต่อการเป็นเกษตรกรผู้ประกอบการในแต่ละระดับแตกต่างกัน ซึ่งเป็นการอธิบายภาพสังคมเกษตรที่หลุดพ้นจากการอธิบายตามแนวเศรษฐศาสตร์ศีลธรรม (Moral Economic) ของ Scott (1976) ที่มองว่า สมาชิกในสังคมยึดถือหลักจริยธรรมของการอยู่ร่วมกันเป็นสำคัญ มีการตัดสินใจที่ยึดอยู่กับหลักความปลอดภัย ไม่ชอบการลงทุนที่มีความเสี่ยงสูง มีการตัดสินใจในฐานะของครอบครัว และคำนึงถึงชุมชนร่วมด้วย

ในขณะที่นักคิดเศรษฐศาสตร์การเมือง (Political Economy) เห็นตรงข้ามว่า แม้ชาวนาจะมีฐานะทางเศรษฐกิจหรือดำรงชีพอยู่ในระดับของความยากจน และอาศัยอยู่ในสภาพที่เสี่ยงต่อภัยธรรมชาติ แต่ชาวนาก็ตัดสินใจลงทุนและคิดคำนวณผลผลิตทั้งระยะสั้นระยะยาวเช่นเดียวกับพ่อค้าหรือนายทุนทั่วไป (สุริยา สมุทคุปต์, 2538) ซึ่ง Greenwood (1973) ได้อธิบายเศรษฐกิจของชาวนาว่ามีการเปลี่ยนแปลง ภายใต้ความซับซ้อนของมิติทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง และสิ่งแวดล้อม

เช่นเดียวกับ Popkin (1979) ที่ศึกษาสังคมชนบทเวียดนาม และได้โต้แย้งการอธิบายชาวนาผู้มีศีลธรรมของ Scott ผ่านหนังสือเรื่อง *The Rational Peasant* ซึ่งเสนอมุมมองต่อชาวนาในฐานะผู้ที่พร้อมแสวงหาโอกาสเพื่อให้ได้มาซึ่งประโยชน์ที่จะทำให้ตนเองมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น สะท้อนภาพของชาวนาที่มีเหตุผล รู้จักคำนวณความเสี่ยง และวางแผนการดำเนินกิจกรรมที่จะนำไปสู่การเกิดประโยชน์ต่อตนเองและครอบครัวมากที่สุด ภายใต้การมีความสัมพันธ์บนพื้นฐานของอรรถประโยชน์นิยมกับคนอื่น ๆ รวมถึง Keyes (1983) ที่อธิบายพฤติกรรมทางเศรษฐกิจของชาวนาในหมู่บ้านชนบทภาคตะวันออกเฉียงเหนือว่า ไม่เพียงการอธิบายตามแนวเศรษฐศาสตร์ศีลธรรม และการมองชาวนาแบบอรรถประโยชน์นิยมเพียงเท่านั้นที่จะช่วยให้เข้าใจการตัดสินใจ

เกี่ยวกับกิจกรรมต่างๆ ของชาวนา หากแต่อิทธิพลทางศาสนาก็ได้เข้ามามีส่วนในการหล่อหลอมพฤติกรรมทางเศรษฐกิจและชีวิตทางสังคมของชาวนาด้วยเช่นกัน

นอกจากนี้ Byres (1996) และ Bernstein (1996) ยังได้ศึกษาและตีความหมายประวัติศาสตร์การเปลี่ยนผ่านด้านเกษตรกรรมในประเทศต่าง ๆ โดยชี้ว่าเงื่อนไขสำคัญในการทำความเข้าใจการเปลี่ยนผ่านด้านเกษตรกรรมคือ การต่อสู้ทางชนชั้น ทั้งการต่อสู้ระหว่างชนชั้นหลักที่ครอบงำสังคม กับชนชั้นล่าง (เช่น ชาวนา) การต่อสู้ภายในระหว่างชนชั้นล่างที่มีการแตกตัวเป็นส่วนย่อยต่างๆ ก็ล้วนแต่มีบทบาทสำคัญ นอกจากนี้บทบาทของรัฐในการกำหนดการต่อสู้ทางชนชั้น หรือแม้แต่การสยบยอมและถูกกำหนดโดยการต่อสู้ทางชนชั้น ก็ล้วนแต่ส่งผลสำคัญต่อรูปแบบการเปลี่ยนผ่านด้านเกษตรกรรมเช่นเดียวกัน สะท้อนให้เห็นว่าการทำความเข้าใจชาวนาหรือชนชั้นล่าง ไม่อาจถูกพิจารณาแยกส่วนจากมิติอื่น ๆ ของสังคมได้อีกต่อไป หากแต่จะต้องมีการวิเคราะห์ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของทั้งมิติด้านประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม การเมือง หรือแม้แต่ค่านิยมอุดมการณ์ของชาวนา ภายใต้ภาวะสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาในตัวเอง

จากการทบทวนข้างต้น จะเห็นได้ว่าเกษตรกรรมมีการปรับตัวอยู่ตลอดเวลา ภายใต้การเปลี่ยนแปลงของสังคม โดยมีลักษณะที่สลับซับซ้อนมากขึ้น ทั้งยังได้ปรับตัวจากการเป็นเพียงเกษตรกรผู้ผลิต สูการเป็นเกษตรกรผู้ประกอบการ ที่มีการผลิตเพื่อขายอย่างเข้มข้น ซึ่งสะท้อนให้เห็นการเป็นผู้กระทำการที่มีการตัดสินใจลงทุนภายใต้ความเสี่ยง รู้จักคิดคำนวณผลกำไรขาดทุน มีการวางแผนการดำเนินงานอย่างเป็นขั้นตอน อีกทั้งยังเป็นผู้ที่มีความสัมพันธ์กับตลาดทุน และรัฐ อย่างใกล้ชิด สามารถต่อรองทางเศรษฐกิจต่าง ๆ ได้อย่างหลากหลาย โดยเฉพาะการต่อรองราคาหรือกำหนดราคาผลผลิตได้ด้วยตนเอง การต่อรองกับรัฐในแง่ของการมีบทบาทหรือปรับเปลี่ยนสถานะจากการเป็นเพียงเกษตรกรที่รอรับความช่วยเหลือ สูการเป็นผู้ที่มีอำนาจต่อรองและกลายเป็นผู้ให้ได้มากขึ้น รวมถึงการยกระดับทางอาชีพที่มีรายได้ที่มั่นคงเพื่อความอยู่ดีกินดีของสมาชิกในครัวเรือน ดังนั้น เพื่อให้สามารถเข้าใจกลุ่มคนดังกล่าวได้อย่างครอบคลุมรอบด้าน ผู้เขียนจึงนำแนวทางการวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมือง มาใช้ศึกษาเกษตรกรผู้ประกอบการ (Farmer-entrepreneurs) เพื่อตอบคำถามที่ว่า เกษตรกรผู้ประกอบการแต่ละระดับที่ก่อตัวขึ้นในสังคมอีสาน ในพื้นที่จังหวัดขอนแก่น ก่อตัวขึ้นภายใต้เงื่อนไขใด

4. ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษานี้ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Methodology) ตามแนวปรากฏการณ์วิทยา (Phenomenology Study) เพื่อทำความเข้าใจพลวัตของปรากฏการณ์ (ชาย โพธิ์สิตา, 2547) ภายใต้การพิจารณาว่าแต่ละส่วนหรือแต่ละเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นมีความสัมพันธ์และมีความหมาย

ต่อกันและกันอย่างแยกไม่ได้ ดังนั้นเพื่อให้สามารถเข้าใจพลวัตความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น และเงื่อนไขที่ส่งผลต่อการกลายเป็นเกษตรกรผู้ประกอบการของเกษตรกรได้อย่างครอบคลุม ผู้วิจัยจึงเน้นการเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับประสบการณ์ชีวิต แนวความคิด และการเปลี่ยนแปลง อุดมการณ์ของเกษตรกรผู้ประกอบการที่เป็นเจ้าของประสบการณ์ ทั้งข้อมูลภูมิหลัง กระบวนการผลิต กิจกรรมทางเศรษฐกิจของครัวเรือน ตลอดจนเงื่อนไขที่ส่งผลต่อการกลายเป็นเกษตรกรผู้ประกอบการในลักษณะของข้อมูลเชิงพรรณนา เจาะลึก และตรงประเด็น โดยใช้แนวทางการสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างเพื่อสัมภาษณ์เชิงลึก ร่วมกับการสังเกตการณ์ทั้งมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ประกอบด้วย 1) ผู้รู้ในชุมชน จำนวน 4 ราย โดยเป็นผู้ที่มีความรู้ ความเชี่ยวชาญและมีประสบการณ์เกี่ยวกับการผลิตทางการเกษตรของผู้คนในพื้นที่เป็นเวลานาน 2) เจ้าหน้าที่รัฐ จำนวน 3 ราย ซึ่งมีบทบาทในการส่งเสริมและพัฒนาการผลิตและการขาย สินค้าเกษตรของเกษตรกรผู้ประกอบการ 3) สมาชิกในครัวเรือนของเกษตรกรผู้ประกอบการ จำนวน 4 ราย ที่มีส่วนร่วมในกิจกรรมการผลิตทางการเกษตรของครัวเรือน และ 4) เกษตรกรผู้ประกอบการจำนวน 15 ราย โดยมีเกณฑ์ในการคัดเลือก คือ เป็นผู้มีความรู้ความเข้าใจและมีทักษะในการผลิตทางการเกษตร สามารถบริหารจัดการไร่นาของตนได้ในเชิงธุรกิจ มีเหตุผล รู้จักคำนวณความเสี่ยง และมีเป้าหมายทางการตลาดเพื่อสร้างผลกำไรให้กับผู้ประกอบการของตน ซึ่งมีความแตกต่างหลากหลายของข้อมูลที่จะช่วยให้สามารถทำความเข้าใจปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นได้อย่างชัดเจน ผ่านการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis) และนำเสนอข้อมูลแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

5. พัฒนาการการเปลี่ยนแปลงการผลิตของเกษตรกรในจังหวัดขอนแก่น

จังหวัดขอนแก่น ตั้งอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย เป็น 1 ใน 77 จังหวัดของประเทศไทย โดยตั้งอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และมีประวัติศาสตร์การก่อตั้งมากกว่า 100 ปี ซึ่งอยู่ห่างจากกรุงเทพมหานคร ประมาณ 449 กิโลเมตร การมีบริบททางกายภาพที่เอื้อต่อการพัฒนา ทำให้ขอนแก่นเกิดความเจริญทั้งในด้านการคมนาคมขนส่ง การสื่อสาร การค้าการลงทุนต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง ซึ่งเกิดขึ้นควบคู่กับสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ของประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาของพื้นที่ภาคอีสานหรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ที่ได้รับผลกระทบจากกระแสการพัฒนาเศรษฐกิจและนโยบายจากภาครัฐ ในฐานะของพื้นที่ที่ต้องได้รับการพัฒนาอย่างเร่งด่วน จากการมีภาพลักษณ์ของดินแดนอันแห้งแล้ง และเต็มไปด้วยผู้คนที่ยากจน (เรียนน้อย ยากจน และป่วยไข้)

การพัฒนาที่สำคัญเริ่มต้นขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 หลังจากที่ประเทศไทยมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509) และการกำหนดแผนพัฒนาภาคอีสาน

ในระยะ 5 ปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2505-2509 โดยรัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทำให้ภาคอีสานถูกพัฒนาและปรับเปลี่ยนให้กลายเป็นพื้นที่ในการรองรับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน โดยเฉพาะด้านการคมนาคม ซึ่งเป็นการสร้างความมั่นคงให้กับประเทศชาติให้ปลอดภัยจากลัทธิคอมมิวนิสต์ในช่วงเวลาดังกล่าว รวมถึงโครงสร้างพื้นฐานอื่นๆ อาทิ ถนน เขื่อน ไฟฟ้า ระบบชลประทาน และระบบสาธารณสุขโรคต่างๆ อีกทั้งยังมีการสร้างสถาบันวิจัยด้านการเกษตร เพื่อรองรับการเติบโตของระบบเศรษฐกิจของภูมิภาคอีกด้วย ส่งผลให้เศรษฐกิจในภาคอีสานเกิดการปรับตัวตามโครงสร้างแบบ “เศรษฐกิจทุนนิยม” ในขณะเดียวกันผู้คนในพื้นที่อีสานก็เริ่มทำการผลิตเพื่อการค้าและการขายมากขึ้น และเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตโดยเน้นการปลูกพืชเชิงเดี่ยวที่เป็นพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้าอีกด้วย อาทิ ข้าว ปอ ฝ้าย อ้อย มันสำปะหลัง ยางพารา ปาล์มน้ำมัน เป็นต้น

จากการพัฒนาดังกล่าว ได้ส่งผลต่อจังหวัดขอนแก่นในฐานะของจังหวัดหนึ่งที่ได้รับการส่งเสริมให้เป็นศูนย์กลางการพัฒนาของภาคอีสาน ตามกลยุทธ์ “ความจำเป็นไม่สมบูรณ์” (Unbalance Growth) ที่กำหนดให้จังหวัดนครราชสีมา อุตรดิตถ์ อุบลราชธานี และขอนแก่นเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาของภูมิภาค (สมศรี ชัยวณิชยา, 2548) ช่วยให้ขอนแก่นเป็นจังหวัดที่มีศักยภาพทางเศรษฐกิจ ที่สามารถเชื่อมต่อระหว่างส่วนกลางกับภูมิภาคให้สามารถติดต่อสื่อสารและแลกเปลี่ยนข้อมูล สินค้า และการบริการต่างๆ ได้โดยง่าย นอกจากนี้การที่ขอนแก่นเป็นทางผ่านตามยุทธศาสตร์การพัฒนาแนวพื้นที่พัฒนาเศรษฐกิจแนวตะวันออก-ตะวันตก (East-West Economic Corridor: EWEC) ซึ่งเปรียบเสมือนการเป็นพื้นที่ศูนย์กลางการขนส่งสินค้าตามเส้นระเบียงเศรษฐกิจแนวตะวันออก-ตะวันตก ยังช่วยให้ขอนแก่นกลายเป็นพื้นที่แห่งโอกาสที่มีความโดดเด่นทั้งในแง่ของการลงทุน การบริการ การขนส่ง และเกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเกษตรอีกด้วย เห็นได้จากการขยายทางรถไฟมาถึงจังหวัดขอนแก่นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2476 และการเข้ามาของสนามบินในปี พ.ศ. 2506 รวมถึงการเพิ่มขึ้นของประชากรอย่างรวดเร็ว การขยายตัวของสถาบันการศึกษา การเกิดขึ้นของหน่วยงาน สถาบัน บริษัท ห้างร้าน ตลอดจนจวนร้านค้าสะดวกซื้อ ร้านอาหาร ร้านเครื่องมือทางการเกษตรหรือร้านขายปุ๋ย เป็นต้น ซึ่งสะท้อนให้เห็นการลงทุนทางเศรษฐกิจอย่างเข้มข้นในจังหวัดขอนแก่น

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในจังหวัดขอนแก่นข้างต้น ยังสะท้อนให้เห็นความพยายามของรัฐที่มุ่งใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ ผ่านการพัฒนาและสร้างความเจริญให้กับพื้นที่ เพื่อสร้างความกินดีอยู่ดีให้กับประชาชน โดยเฉพาะในด้านการเกษตรที่พบว่าหน่วยงานทั้งในระดับส่วนกลาง ระดับจังหวัด หรือแม้แต่ระดับอำเภอ ล้วนแต่มีแผนนโยบาย วิถีปฏิบัติ รวมถึงโครงการต่างๆ เพื่อพัฒนาและส่งเสริมเกษตรกรให้มีศักยภาพเพียงพอในการผลิตทางการเกษตรที่มีคุณภาพ สร้างรายได้ที่มั่นคงได้ ทั้งยังส่งเสริมการขยายตัวของพืชเศรษฐกิจ

ที่เชื่อมโยงกับอุตสาหกรรมเกษตร ที่สามารถสร้างมูลค่าและเป็นที่ต้องการของตลาดได้อย่างหลากหลาย ตลอดจนการส่งเสริมความรู้ที่สำคัญให้อีกด้วย

จากคำบอกเล่าของเจ้าหน้าที่รัฐ ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาเกษตรกรในจังหวัดขอนแก่น พบว่า เดิมเกษตรกรในจังหวัดขอนแก่นมีการทำนาเป็นหลัก ก่อนจะเริ่มมีการปลูกพืชไร่บางชนิดตามการส่งเสริมของนโยบายรัฐ คือเริ่มปลูกปอและฝ้ายในปี พ.ศ. 2505 แต่เมื่อราคาปอและฝ้ายตกต่ำ จึงหันมาปลูกมันสำปะหลังในปี พ.ศ. 2520 และปลูกอ้อยมากขึ้นในปี พ.ศ. 2532 แต่หลังจากประสบปัญหาาราคาตกต่ำ ประกอบกับผลพวงจากการที่รัฐบาลได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติอ้อยและน้ำตาลทรายเพื่อควบคุมอุตสาหกรรมอ้อยและน้ำตาลในปี พ.ศ. 2527 ซึ่งจำกัดในการขายอ้อยของเกษตรกร ทำให้เกษตรกรเริ่มหันไปปลูกยางพารา ในช่วงปี พ.ศ. 2535 ในขณะที่บางพื้นที่ก็มีการทดลองปลูกมะม่วงและปาล์มน้ำมันในช่วงปี พ.ศ. 2542 และ พ.ศ. 2545 รวมถึงทดลองปลูกกล้วยหอมทองในปี พ.ศ. 2557 ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่สะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องในภาคการผลิตทางการเกษตรของจังหวัดขอนแก่นได้อย่างชัดเจน ดังที่คุณตันกล้า เจ้าหน้าที่รัฐรายหนึ่งได้บอกเล่าว่า “...การทำเกษตรในจังหวัดขอนแก่นมีการเปลี่ยนแปลงมาเรื่อยๆ นะ เมื่อก่อนชาวบ้านส่วนใหญ่เขาก็ทำเกษตรไว้กิน ต่อมาก็ค่อยหันมาทำขาย มันก็เปลี่ยนมาเรื่อยๆ ตามยุคสมัย ตามการพัฒนา...” (ตันกล้า [ชื่อสมมติ], 2562, สัมภาษณ์)

ทั้งนี้การพัฒนาภาคการเกษตรในจังหวัดขอนแก่น ส่วนใหญ่ได้รับการส่งเสริมทั้งจากหน่วยงานด้านส่งเสริมการเกษตร ทั้งในระดับจังหวัด อำเภอ และระดับตำบล อันเป็นการดำเนินงานที่สอดคล้องตามนโยบายของส่วนกลาง และสอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ทำให้เกษตรกรมีการเปลี่ยนแปลงการผลิตจากการปลูกพืชเชิงเดี่ยว ไปสู่การปลูกพืชเชิงผสมผสานมากขึ้น ดังที่คุณสายบัว เจ้าหน้าที่รายหนึ่งกล่าวว่า “...การทำงานของจังหวัดส่วนใหญ่ก็ล้อตามนโยบายของประเทศ ระยะเวลาที่เราเริ่มสนใจการผลิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมมากขึ้น เน้นการลดต้นทุน บั้ย การปรับปรุงดิน การผลิตหลากหลาย และที่สำคัญคือเน้นพัฒนาตัวเกษตรกรให้มีศักยภาพในการผลิตมากขึ้นด้วย...” (สายบัว [ชื่อสมมติ], 2562, สัมภาษณ์)

สอดคล้องกับสถานการณ์ด้านเศรษฐกิจของจังหวัดขอนแก่น ที่ให้ความสำคัญกับการยกระดับการพัฒนาเศรษฐกิจและเพิ่มขีดความสามารถทางการแข่งขันด้านการค้า การลงทุน การบริการ และการท่องเที่ยว ตามแผนพัฒนาจังหวัดขอนแก่น ปี พ.ศ. 2561-2564 ได้กระตุ้นและดึงดูดนักท่องเที่ยว ตลอดจนนักลงทุนต่าง ๆ เข้ามาในจังหวัดขอนแก่นมากขึ้น ส่งผลให้ผู้คนในพื้นที่สามารถฉายใช้ประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจได้อย่างหลากหลาย โดยเฉพาะในภาคการเกษตรที่จะเห็นได้ว่าเกษตรกรในจังหวัดขอนแก่นหลายรายสามารถผลิตสินค้าเกษตรเพื่อ

รองรับนักท่องเที่ยว รวมถึงนักลงทุน อาทิ การขายผลผลิตทางการเกษตรตามแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตรต่าง ๆ กรณีการผลิตผักปลอดภัยส่งขายให้กับร้านอาหารในจังหวัด กรณีเกษตรกรโนนเขาว หรือเกษตรกรข้าสูง ที่สามารถขายสินค้าเกษตรปลอดภัยให้กับห้างร้านขนาดใหญ่ในจังหวัด ภายใต้เงื่อนไขด้านการผลิตที่กำหนดร่วมกันระหว่างเกษตรกรผู้ผลิตและห้างร้านผู้รับซื้อ เป็นต้น เห็นได้จากสถิติการปลูกพืชเศรษฐกิจของเกษตรกรในพื้นที่ อาทิ ข้าว อ้อย มันสำปะหลัง ยางพารา ข้าวโพด ลำไย และสับปะรด (กรมพัฒนาที่ดิน, 2557) ในขณะที่เกษตรกรบางกลุ่มก็มีการปลูกพืชผักหรือพืชชนิดอื่นอย่างหลากหลาย เช่น ไร้สตรอเบอรี่ สวนเมล่อน สวนมะม่วง เป็นต้น โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างรายได้ให้กับครัวเรือน

สะท้อนให้เห็นภาพของเกษตรกรในจังหวัดขอนแก่นที่มีการปรับเปลี่ยนการปลูกพืชต่างชนิดเพื่อมุ่งตอบสนองตลาด ทั้งยังมีการใช้เทคโนโลยีการผลิตที่มีความซับซ้อนมากขึ้นจากการเข้ามาของร้านค้าหรือกลุ่มทุน ตลอดจนมีแนวทางในการพัฒนาตนเองให้สามารถผลิตเกษตรได้อย่างมีคุณภาพ สามารถแสวงหาช่องทางในการสร้างโอกาสทางการค้าให้กับตนเองได้อย่างหลากหลาย รวมถึงมีการเปลี่ยนแปลงค่านิยมอุดมการณ์ทางการผลิตทางการเกษตรจากการผลิตเพื่อชีพเป็นหลัก ไปสู่การวางแผนการผลิตเพื่อขายอย่างเข้มข้น จนนำมาซึ่งความสำเร็จทางอาชีพและกลายเป็นเกษตรกรผู้ประกอบการในหลายระดับ นั่นคือ การเป็นเกษตรกรยุคใหม่ตามคุณลักษณะของเกษตรกรผู้ประกอบการ ที่มีทักษะความรู้ ความสามารถในการวางแผนการจัดการไร่นาและเข้าถึงตลาด ตลอดจนมีความสามารถในการต่อรองกับระบบตลาดได้มากขึ้น ลดการพึ่งพารัฐให้น้อยลง ในขณะเดียวกันก็พึ่งพาตนเองมากขึ้น โดยการเป็นทั้งผู้ผลิตทางการเกษตรควบคู่กับการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่หลากหลาย รวมถึงมีปฏิบัติการเพื่อการช่วงชิงโอกาสทางเศรษฐกิจด้วยตนเองมากขึ้น ทำให้เกษตรกรผู้ประกอบการสามารถสร้างรายได้ให้กับครัวเรือนได้อย่างมั่นคง

6. เศรษฐศาสตร์การเมืองกับการวิเคราะห์เงื่อนไขที่ส่งผลต่อการกลายเป็นเกษตรกรผู้ประกอบการ

ภายใต้การพัฒนาในช่วงที่ผ่านมาของจังหวัดขอนแก่น พบว่า เกษตรกรโดยทั่วไปมีการปรับตัวตามการพัฒนาของพื้นที่ ทั้งในด้านการส่งเสริมด้านการผลิต เช่น การสนับสนุนปัจจัยการผลิต การผลิตพืชผลทางการเกษตรตามชนิดพืชที่ได้รับการประกันราคาหรือได้รับการส่งเสริมจากภาครัฐ รวมถึงมีการส่งเสริมพัฒนาตัวเกษตรกร โดยการจัดอบรมให้ความรู้ การส่งเสริมการรวมกลุ่มเกษตรกรเพื่อสร้างอำนาจต่อรองทางการค้า หรือการรับการส่งเสริมปัจจัยการผลิตหรืองบประมาณในการผลิตทางการเกษตรให้กับเกษตรกร ผ่านโครงการต่าง ๆ อาทิ โครงการเกษตรแปลงใหญ่ โครงการพัฒนาให้เป็นเกษตรกรยุคใหม่ Young Smart Farmer

ในขณะเดียวกันเกษตรกรหลายรายก็ได้มีการพัฒนาตนเอง ทั้งโดยการเปลี่ยนแปลงค่านิยม
 อุดมการณ์ ตลอดจนทดลองผลิตและขายผ่านช่องทางการตลาดที่หลากหลาย เพื่อให้กลายเป็น
 เกษตรกรผู้ประกอบการในลักษณะต่าง ๆ ภายใต้การมีเงื่อนไขที่นำไปสู่การตัดสินใจระดับ
 ทางอาชีพจากการเป็นเพียงเกษตรกรทั่วไปเข้าสู่การเป็นเกษตรกรผู้ประกอบการที่แตกต่างกัน
 ออกไป โดยใช้มุมมองตามแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองเป็นกรอบในการพิจารณา ซึ่งจะช่วย
 สะท้อนให้เห็นถึงเงื่อนไขที่เกี่ยวข้อง ทั้งที่เป็นมิติด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ตลอดจนค่านิยม
 อุดมการณ์ที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ซึ่งสามารถแสดงรายละเอียดของเกษตรกร
 ผู้ประกอบการที่ศึกษาได้ ดังปรากฏในตารางที่ 1

ตารางที่ 1

แสดงข้อมูลเกษตรกรผู้ประกอบการในการศึกษา

ข้อมูลพื้นฐาน	ลักษณะการผลิต ทางการเกษตร	การได้มาของที่ดิน	ผู้ให้ข้อมูล
อายุ 45 ปี เคยเย็บผ้า ในโรงงานลาออกมาทำ เกษตร	ปลูกมะม่วงขาย ตั้งแต่ ปี 2545 ในพื้นที่ 70 ไร่ รวมกลุ่มปลูกมะม่วงส่งออก ปี 2552 แปรรูปมะม่วงกวน และแช่อิ่ม ขายในชุมชน และขายให้พ่อค้ามะม่วง รายได้ประมาณ 1.2-1.5 ล้านบาทต่อปี	เดิมผลิตในที่ดินมรดก 8 ไร่ ซื้อเพิ่ม 52 ไร่ และเช่า ปลูกมะม่วงอีก 10 ไร่	น้ำดอกไม้
อายุ 45 ปี ทำงานธนาคาร ชื่นชอบเกษตรจึงทำแปลง เกษตรของตนเอง	ปลูกผักสลัดขาย ตั้งแต่ปี 2557 ขายให้พ่อค้าคนกลาง ร้านอาหารคลีน และส่งออกลาว ทำร้านกาแฟ ในพื้นที่ 6 ไร่ แปรรูปสลัดโรลและน้ำสลัด และขายคอร์สเรียนรู้เกษตร รายได้ประมาณ 3-4 แสนบาท ต่อปี	ซื้อที่ดินเพื่อเริ่มอาชีพเกษตร เป็นรุ่นแรก เนื่องจาก ครอบครัวไม่ได้ประกอบ อาชีพเกษตรมาก่อน	สลัด
อายุ 44 ปี เป็นแม่บ้าน นำท่วมกรุงเทพ ปี 2554 จึงชวนสามีออกจากงาน มาทำเกษตร	ปลูกมะม่วงขายส่งออก ตั้งแต่ปี 2554 ในพื้นที่ 10 ไร่ เลี้ยงไก่ขายไข่ในชุมชน รวมกลุ่มปลูกมะม่วง ทำ มะม่วงกวน อบแห้ง และ ไอศกรีม ขายในชุมชน ผู้ที่ สนใจ และออนไลน์ รายได้ ประมาณ 2-3 แสนบาทต่อปี	ที่ดินมรดก รับช่วงต่ออาชีพ เกษตรจากครอบครัว แต่ ปรับจากการทำนา มาเป็น ปลูกมะม่วง	มะม่วง
อายุ 32 ปี พนักงาน QC ออกมาทำเกษตรกับภรรยา	ปลูกมะม่วงขายส่งออก และ ขายออนไลน์ ในพื้นที่ 40 ไร่ รวมกลุ่มปลูกมะม่วง ยังไม่มี	ที่ดินมรดก และรับช่วงต่อ อาชีพเกษตรจากครอบครัว	มะลิ

ข้อมูลพื้นฐาน	ลักษณะการผลิต ทางการเกษตร	การได้มาของที่ดิน	ผู้ให้ข้อมูล
	การแปรรูป มีรายได้ ประมาณ 2 ล้านบาทต่อปี		
อายุ 43 ปี ทำงานโรงงาน ลาออกมาทำเกษตรกับสามี	ปลูกผัก GAP ตั้งแต่ปี 2557 ในพื้นที่ 3.3 ไร่ รวมกลุ่มบ้านผักหวานขาย ส่งห้าง ไม่มีการแปรรูป มี รายได้ประมาณ 2 แสนบาท ต่อปี	ที่ดินมรดก และรับช่วงต่อ อาชีพเกษตรจากครอบครัว	กวางตุ้ง
อายุ 33 ปี ทำงานโรงงาน ลาออกมาทำเกษตรกับสามี	ปลูกผัก GAP ขายส่งห้าง ตั้งแต่ปี 2561 และปลูกพืช อื่นๆ ในพื้นที่ 6 ไร่ ขาย ในชุมชน และรวมกลุ่มบ้าน ผักหวานขายส่งห้าง ไม่แปรรูป รายได้ประมาณ 3 แสนบาท ต่อปี	ที่ดินมรดก และรับช่วงต่อ อาชีพเกษตรจากครอบครัว	กะเพรา
อายุ 40 ปี นักวิจัย เคยขาย ของเก่า ก่อนทำเกษตร	ทำเกษตรผสมผสาน ร้านอาหาร โฮมสเตย์ ในปี 2558 ในพื้นที่ 10 ไร่ แปรรูปทำน้ำสลัดขาย รายได้ประมาณ 1.5 ล้านบาท ต่อปี	ซื้อที่ดินเพื่อเริ่มอาชีพ เกษตรเป็นรุ่นแรก	อัญชัน

ข้อมูลพื้นฐาน	ลักษณะการผลิต ทางการเกษตร	การได้มาของที่ดิน	ผู้ให้ข้อมูล
อายุ 35 ปี ผู้ช่วยพยาบาล และที่ปรึกษาการเงิน ออกมาทำเกษตรกับภรรยา	ปลูกดอกดาวเรืองและมะลิขาย ตั้งแต่ปี 2554 ลาออกมาทำ เกษตรเชิงท่องเที่ยวและ แหล่งเรียนรู้ และขายคอร์ส เรียนรู้เกษตร ชาติอาหาร และกาแฟ ในปี 2559 พื้นที่ 4 ไร่ รายได้ประมาณ 5-6 แสนบาทต่อปี	ซื้อที่ดินเองเพื่อเริ่มอาชีพ เกษตร	ดอกไม้
อายุ 47 ปี ทำอาชีพเกษตร กับสามี	ปลูกผัก GAP ขายส่งห้าง ปี 2561 ในพื้นที่ 4 ไร่ รวมกลุ่มบ้านผักหวานขาย ส่งห้าง ไม่แปรรูป มีรายได้ ประมาณ 2 แสนบาทต่อปี	ที่ดินมรดก และรับช่วงต่อ อาชีพเกษตรจากครอบครัว	ชั้นฉ่าย
อายุ 60 ปี ทำอาชีพเกษตร กับครอบครัว	ปลูกมะม่วงตั้งแต่ปี 2542 50 ไร่ ปลูกฝรั่ง กล้วย ข้าวโพด มะเขือ และอื่นๆ 4 ไร่ รวมกลุ่มผลิตมะม่วง ส่งออกปี 2552 แปรรูป มะม่วงกวน รายได้ 7-8 แสนบาทต่อปี	ที่ดินมรดกและซื้อเพิ่ม โดยรับช่วงต่ออาชีพเกษตร จากครอบครัว	โซคอนันต์
อายุ 62 ปี ทำอาชีพเกษตร กับครอบครัว	ปลูกมะม่วงขายตั้งแต่ ปี 2535 ปัจจุบัน 78 ไร่ รวมกลุ่มปลูกมะม่วง ส่งออกปี 2552 ปลูกกล้วย และมันขาย ไม่แปรรูป รายได้ประมาณ 1.5-2 ล้านบาทต่อปี	ที่ดินมรดกและซื้อเพิ่ม เปลี่ยนจากการทำนาทำไร่ เป็นสวนมะม่วง	เขี้ยวเสวย

ข้อมูลพื้นฐาน	ลักษณะการผลิตทางการเกษตร	การได้มาของที่ดิน	ผู้ให้ข้อมูล
อายุ 59 ปี ทำอาชีพเกษตรกับครอบครัว	ปลูกมะม่วงขายตั้งแต่ปี 2531 ตามพื้นที่นา และขยายเป็น 60 ไร่ในปี 2542 ปัจจุบัน 63 ไร่ รวมกลุ่มปลูกมะม่วงส่งออกปี 2552 แปลูปน้ำมะม่วง มะม่วงกวนและอบแห้ง รายได้ประมาณ 2-3 ล้านบาทต่อปี	ที่ดินมรดกและซื้อเพิ่ม เปลี่ยนจากการทำนาทำไร่ เป็นสวนมะม่วง	ฟ้าลั่น
อายุ 57 ปี ทำอาชีพเกษตรกับภรรยา	ปลูกผัก GAP ขายส่งห้าง ตั้งแต่ปี 2559 ในพื้นที่ 4 ไร่ รวมกลุ่มบ้านผักหวานขายส่งห้าง ไม่แปรรูป มีรายได้ประมาณ 2 แสนบาทต่อปี	ที่ดินมรดก และรับช่วงต่อ อาชีพเกษตรจากครอบครัว	ต้นหอม
อายุ 35 ปี ทำงานโรงงาน ลาออกมาทำเกษตรกับสามี	ปลูกมะม่วง ตั้งแต่ปี 2557 พื้นที่ 14 ไร่ ปลูกแตงโม อ่อน ถั่วฝักยาว เลี้ยงไก่ชน ขายในชุมชนและออนไลน์ รวมกลุ่มปลูกมะม่วงส่งออก รายได้ 4-5 แสนบาทต่อปี	ที่ดินมรดก และรับช่วงต่อ อาชีพเกษตรจากครอบครัว ซึ่งทำไร่ปลูกผักมาก่อน	ชายตึก
อายุ 54 ปี ทำอาชีพเกษตรกับครอบครัว	ปลูกผัก GAP ขายส่งห้าง ปี 2560 ในพื้นที่ 4 ไร่ รวมกลุ่มบ้านผักหวานขายส่งห้าง ไม่แปรรูป มีรายได้ประมาณ 2 แสนบาทต่อปี	ที่ดินมรดก และรับช่วงต่อ อาชีพเกษตรจากครอบครัว	บั้ง

ทั้งนี้ไม่มีเงื่อนไขที่ล้นส่งผลต่อการกลายเป็นเกษตรกรผู้ประกอบการของเกษตรกรในจังหวัดขอนแก่น ซึ่งมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

6.1 ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและระบบการตลาดในภาคการเกษตร

จากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและระบบการตลาดที่นำเกษตรกรเข้าสู่การค้าอย่างเข้มข้น ได้ส่งผลให้เกษตรกรมีการปรับตัวในด้านการผลิตของครัวเรือนหลากหลายรูปแบบมากขึ้น ทั้งการอาศัยผลพวงจากการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและความเจริญของภาคอุตสาหกรรมในการเคลื่อนย้ายออกไปทำงานนอกภาคการเกษตรในพื้นที่ต่าง ๆ ของประเทศ และการเคลื่อนย้าย

ไปทำงานต่างประเทศ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อยกระดับฐานะทางเศรษฐกิจและการกินอยู่ของสมาชิกในครัวเรือนให้ดียิ่งขึ้น รวมถึงการปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตที่เน้นความหลากหลายเพื่อสร้างรายได้ที่มั่นคงให้กับครัวเรือนได้

การมีประสบการณ์จากการทำงานนอกภาคการเกษตร การเห็นโลกภายนอกอย่างกว้างขวาง เป็นส่วนสำคัญที่ช่วยให้เกษตรกรเกิดมุมมองใหม่ในการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิต และมีกระบวนการผลิตที่ส่งสู่ตลาดโดยตรงได้มากขึ้น แทนการผลิตจำนวนมากเพื่อขายให้พ่อค้าคนกลางช่องทางเดียว หรือผลิตเพียงเพื่อบริโภคในครัวเรือนเฉกเช่นในอดีต โดยมีการจัดระบบระเบียบและแยกส่วนในกระบวนการผลิตที่ชัดเจนตามลักษณะของการเป็นเกษตรกรผู้ประกอบการ ในฐานะของ “ผู้กระทำการ” ที่มีอำนาจต่อรองกับตลาด ทุน และรัฐ รวมถึงเกษตรกรผู้ประกอบการด้วยกันเองได้มากยิ่งขึ้น เห็นได้ชัดในกรณีของคุณโชคอนันต์และคุณเชียวสวย ที่เคยมีประสบการณ์ย้ายถิ่นไปทำงานในหลายประเทศ อาทิ ลิเบีย คูเวต ญี่ปุ่น ไต้หวัน เป็นต้น จนมีโอกาสได้เห็นเทคนิคการประกอบอาชีพเกษตรกรให้ประสบความสำเร็จในทางเศรษฐกิจได้ ซึ่งไม่เพียงเฉพาะวิธีการปลูกพืชให้ได้ผลดี แต่ยังรวมถึงแนวทางในการแสวงหาตลาดเพื่อรองรับผลผลิตทางการเกษตรของตนได้อีกด้วย ช่วยให้พวกเขาสามารถนำเอาความรู้และประสบการณ์ที่ได้จาก “การเรียนรู้โลกกว้าง” และการมีมุมมองใหม่ ๆ เข้ามาใช้ในการผลิตทางการเกษตรของครัวเรือน โดยมีการบริหารจัดการทางการผลิต มีการนำเทคโนโลยีเครื่องจักรกลทางการเกษตรมาใช้ มีการเพิ่มมูลค่าสินค้าด้วยการแปรรูปผลผลิตในลักษณะต่าง ๆ ในขณะเดียวกันก็รู้จักวางแผนทางการตลาดเพื่อตอบสนองผู้บริโภค ทั้งตลาดในเชิงกายภาพ ตลาดออนไลน์ และตลาดเฉพาะกลุ่ม (Niche Market) โดยการคัดเกรดมะม่วงที่ขายเพื่อสร้างตลาดใหม่ขึ้นมา เช่นเดียวกับกรณีของคุณแดงโมและคุณสลัด ที่เน้นการขายสินค้าปลอดสารพิษ จนสามารถเข้าถึงลูกค้าเฉพาะกลุ่มได้อย่างใกล้ชิด เป็นต้น

ความเป็นสังคมเกษตรกรรมที่มีผู้ผลิตทางการเกษตรจำนวนมาก ทำให้อัตราการแข่งขันระหว่างเกษตรกรด้วยกันเองในการขายสินค้าเกษตรมีมากขึ้นตามไปด้วย หากเกษตรกรยังทำการผลิตแบบเดิม ย่อมไม่อาจก้าวข้ามข้อจำกัดและปัญหาที่มีอยู่เดิมได้อย่างหมดจด แม้ในระยะหลังหน่วยงานต่าง ๆ ล้วนแต่ให้ความสำคัญกับการหาแนวทางในการสนับสนุนช่วยเหลือทั้งในด้านการผลิต การสร้างตลาดเพื่อรองรับสินค้าเกษตร แต่เมื่อกลุ่มลูกค้ายังมีเท่าเดิม ในขณะที่ผู้ผลิตมีเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง ปัญหาดังกล่าวจึงไม่อาจคลี่คลาย ดังนั้น การผลิตอย่างมีเป้าหมายของการเป็นเกษตรกรผู้ประกอบการที่พร้อมแบกรับความเสี่ยง (take risks) เพื่อสร้างผลิตภัณฑ์ใหม่จากแหล่งทรัพยากรต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กับภาคการเกษตร และการเข้าถึงตลาดใหม่ ๆ ได้อย่างหลากหลาย ก็ย่อมช่วยให้เกษตรกรผู้ประกอบการในไทยสามารถยกระดับทางอาชีพและเข้าสู่ภาวะลืมตาอ้าปากได้มากยิ่งขึ้น

เช่นกรณีของคุณสลัดที่ปลูกผักปลอดสารพิษเพื่อมุ่งตอบสนองความต้องการให้กับลูกค้าเฉพาะกลุ่ม ได้อาศัยองค์ความรู้ทั้งจากการทำเกษตรและมีดิจิทัลเชิงการตลาดมาใช้อย่างแผนการผลิตและการตลาด ผนวกเข้ากับการมีระบบเทคโนโลยีเข้ามาสนับสนุนกิจกรรมการผลิต ดังที่คุณสลัดบอกเล่าว่า “...เกษตรกรต้องทำอะไรใหม่ๆ ต้องมีการวางแผนการผลิต แผนการตลาด ใช้เทคโนโลยีมาช่วยด้านการเงิน การติดตามสินค้าผ่าน QR Code หรือแม้แต่ระบบขนส่ง เราต้องหาคนกลางที่จะนำสินค้าไปสู่ผู้บริโภค ที่ไม่ใช่พ่อค้าคนกลาง เช่นใช้ Grab ใช้ Kerry เป็นคนขนส่งให้...” (สลัด [ชื่อสมมติ], 2562, สัมภาษณ์) สะท้อนให้เห็นความพร้อมในการรับมือกับความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้นจากความเปลี่ยนแปลงด้านการบริโภคของคนในสังคม ภายใต้การใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ของครัวเรือนร่วมกับการฉวยใช้ประโยชน์จากการพัฒนาด้านการขนส่ง ในการลดความเสี่ยงและสร้างโอกาสทางการค้าได้ในลักษณะต่าง ๆ อันเป็นผลจากการมีมุมมองใหม่ ๆ ในการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตที่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจและระบบตลาดได้อย่างชัดเจน

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของสังคม จึงกลายเป็นเงื่อนไขสำคัญที่เข้ามากำหนดทางเลือกในการตัดสินใจของเกษตรกร ที่จะนำไปสู่การมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจเพื่อสร้างรายได้ให้กับตนเองและสมาชิกในครัวเรือน ทั้งนี้โดยมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับทั้งกระแสการบริโภคของคนในสังคม กลไกการตลาด รวมถึงช่องทางและวิธีการในการเข้าถึงตลาดและผู้บริโภค โดยเปลี่ยนจากเดิมที่มีการขายเฉพาะในชุมชนและพ่อค้าคนกลาง สู่การเข้าถึงตลาดที่หลากหลายมากขึ้น ซึ่งเชื่อมโยงกับผลพวงจากการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ ทำให้เกษตรกรสามารถมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจตามคุณลักษณะการเป็นเกษตรกรผู้ประกอบการได้ในปัจจุบัน

6.2 สังคมการเมือง: นโยบายการพัฒนาและความเปลี่ยนแปลงของเกษตรกร

การกลายเป็นเกษตรกรผู้ประกอบการ ในด้านหนึ่งเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงนโยบายการพัฒนาของประเทศ ที่ก่อให้เกิดความเจริญในพื้นที่ภาคอีสานและจังหวัดขอนแก่น โดยการสร้างถนนมิตรภาพเพื่อเชื่อมต่อระหว่างจังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเข้ากับส่วนกลางของประเทศ ทำให้เกิดการพัฒนาระบบบริการด้านการขนส่งสินค้าที่หลากหลาย ซึ่งก่อให้เกิดประโยชน์โดยตรงต่อการเคลื่อนย้ายขนส่งสินค้าโดยเฉพาะสินค้าเกษตรได้โดยสะดวก การเคลื่อนย้ายผู้คนไปสู่การมีองค์ความรู้หรือประสบการณ์ใหม่ๆ ที่เป็นประโยชน์ในการพัฒนาตนเอง ตลอดจนการเอื้อให้ลูกค้าหรือผู้บริโภคสามารถเข้ามายังพื้นที่เกษตรเพื่อซื้อสินค้าและบริการต่างๆ ได้ง่ายยิ่งขึ้น อันเป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมการขายให้กับเกษตรกรที่ทำการผลิตในลักษณะของการเป็นเกษตรกรผู้ประกอบการได้เป็นอย่างมาก เนื่องจากช่วยให้พวกเขามีช่องทางการตลาดที่กว้างขวางและมีทางเลือกในการขายผลผลิตทางการเกษตรได้มากขึ้น

ความสะดวกรวดเร็วจากระบบคมนาคม รวมถึงการพัฒนาระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ ในการเข้าถึงองค์ความรู้และข้อมูลข่าวสารต่างๆ เป็นเครื่องมือสำคัญที่ช่วยให้เกษตรกรผู้ประกอบการ หลายรายประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจได้สะดวกมากขึ้น ดังที่เกษตรกรผู้ประกอบการได้ สะท้อนว่า การทำเกษตรที่ใช้เพียงความรู้ที่เคยมีมา แต่ไม่มีการแสวงหาความรู้ใหม่ ๆ หรือการขาย เฉพาะในตลาดเดิมที่เคยขายได้ โดยไม่มีการสำรวจหรือหาโอกาสเข้าถึงตลาดอื่น ๆ ที่มีอยู่ อย่างหลากหลายในโลกที่เต็มไปด้วยการค้า เป็นการทำการเกษตรที่ไม่อาจทำให้ครัวเรือนเกษตรกร หลุดพ้นจากปัญหาความยากจน การเป็นหนี้ และการถูกเอารัดเอาเปรียบทางชนชั้นของสังคมได้ ดังนั้น พวกเขาจึงต้องปรับตัวให้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของโลก ระบบการค้า กระแสการบริโภค ต่างๆ เพื่อให้สามารถขายสินค้าเกษตรได้ทุกที่ทุกเวลา ดังคำบอกเล่าของคุณพ้าลันว่า “...ทำ เกษตรทุกวันนี้ต้องหาความรู้ใหม่ๆ เรื่อยๆ อย่างปลูมะม่วงพอกก็ต้องวางแผนการทำแปลง จะ ตัดกิ่งเมื่อไร จะใส่ปุ๋ยเมื่อไร จะเก็บผลเมื่อไร ได้แล้วจะขายไหน ก็มันต้องคิด ต้องวางแผน...” (พ้าลัน [ชื่อสมมติ], 2562, สัมภาษณ์)

ด้วยหลักการดังกล่าวคุณพ้าลันจึงทำการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตโดยมีการสำรวจตลาด มะม่วงในประเทศไทย มีการหาข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับการเพาะปลูก เข้าอบรมขอคำแนะนำ หรือไปศึกษาดูงานจากเกษตรกรที่ประสบความสำเร็จ ทั้งยังได้อาศัยผลพวงจากนโยบายด้าน การส่งออกสินค้าเกษตรเพื่อส่งขายมะม่วงไปยังประเทศต่างๆ เช่นเดียวกับกรณีของคุณต้นหอม คุณผักบุ้ง และคุณกระเพรา ที่ได้ปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตผักให้สามารถส่งขายในตลาดที่ได้ ผลตอบแทนสูงขึ้น หรือที่เรียกว่า “ตลาดขึ้นห้าง” เป็นต้น ซึ่งสะท้อนให้เห็นวิธีการคิด และ ความสามารถในการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในครัวเรือนและชุมชนให้เกิดประโยชน์สูงสุดของเกษตรกร ผู้ประกอบการ ซึ่งไม่ใช่เพียงการผลิตเพื่อตอบสนองตลาดในระดับชุมชนดังที่เคยกระทำมา เท่านั้น หากแต่พวกเขาได้ดึงเอาศักยภาพของการเป็นผู้ประกอบการ ในการมองหาและไขว่คว้า โอกาสอันเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงนโยบายและการพัฒนา เพื่อสร้างความได้เปรียบ ทางการค้า รวมถึงการสร้างฐานทางการตลาดที่กว้างขวางได้มากขึ้นด้วย

นอกจากนี้การรู้จักฉวยใช้ประโยชน์จากการพัฒนายังทำให้เกษตรกรผู้ประกอบการ เกิดการรวมกลุ่มและสร้างเครือข่ายระหว่างกันอย่างกว้างขวาง ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่ช่วยให้ เกษตรกรมีศักยภาพในการต่อรองทางการตลาดในด้านราคา ทั้งยังมีแรงผลักดันทางเมืองและ เกิดการต่อรองกับรัฐในหลายลักษณะ อาทิ การใช้การรวมกลุ่มต่อรองหรือขอให้หน่วยงาน ภาครัฐสนับสนุนงบประมาณเพื่อการเกษตร การใช้ประโยชน์จากการประกอบการทางการเกษตร ที่ประสบความสำเร็จเพื่อเป็นกระบอกเสียง และสร้างข้อต่อรองกับรัฐผ่านรูปแบบความสัมพันธ์ ที่เปลี่ยนจากการเป็นผู้รับไปสู่การเป็นผู้ให้ หรือการมีสถานะที่เท่าเทียมกัน

เช่นกรณีของคุณผักบุ้งที่ได้รับการทาบทามจากหน่วยงานภาครัฐเพื่อให้เป็นวิทยากร ส่งต่อความรู้และประสบการณ์ให้กับเกษตรกรที่สนใจ หรือคุณแดงโมที่เน้นการพึ่งพาตนเองเป็นหลัก เนื่องจากเห็นว่าการขอสนับสนุนจากรัฐส่วนใหญ่จะต้องมีการรวมกลุ่มและเขียนโครงการ ซึ่งมีขั้นตอนที่ยืดยาว ซับซ้อน และค่อนข้างล่าช้า ในขณะที่เดียวกันก็มีการต่อรองกับทุนในหลากหลายลักษณะ ดังที่คุณฟ้าลั่นได้บอกเล่าว่า ตนเองและกลุ่มค่อนข้างมีความผูกพันกับธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) เนื่องจากภายหลังจากการที่มีการรวมกลุ่มจนสามารถส่งออกมาขม่วางไปต่างประเทศได้แล้ว ธ.ก.ส. ได้เข้ามาขอร้องให้เป็นลูกค้าให้โดยการกู้ยืมเงินจากธนาคาร ซึ่งก่อนหน้านี้ก็ได้เคยสนับสนุนงบประมาณเพื่อให้สมาชิกกลุ่มไปศึกษาดูงานที่ประเทศญี่ปุ่น จำนวน 160,000 บาท ด้วยเหตุผลดังกล่าว คุณฟ้าลั่นจึงตัดสินใจกู้ยืมเงินเพื่อเพิ่มเครดิตให้กับธนาคาร อันเป็นลักษณะของการช่วยเหลือหรือแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างกันของเกษตรกรผู้ประกอบการและแหล่งทุนต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งสะท้อนให้เห็นระดับความสัมพันธ์ที่มีความเท่าเทียมกันมากยิ่งขึ้นด้วย

ดังนั้นเกษตรกรผู้ประกอบการในจังหวัดขอนแก่นจึงเป็นผลพวงจากการเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนา ที่ได้รับเอาความเจริญเข้ามาในพื้นที่ ความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจ การเข้ามาของทุน รวมถึงการเข้ามาของหน่วยงานรัฐผ่านการดำเนินโครงการพัฒนาช่วยเหลือต่าง ๆ ได้สร้างทางเลือกในการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจของครัวเรือนเกษตรกรให้มีความหลากหลายมากขึ้น ส่งผลให้พวกเขามีการปรับตัว พยายามที่จะต่อรองกับทางเลือกเหล่านั้นให้ได้มากที่สุด โดยมีเป้าหมายคือการมีความมั่นคงทางรายได้ มีฐานะทางเศรษฐกิจที่ดีขึ้น สามารถสร้างความอยู่ดีกินดีให้กับตนเองและครอบครัวได้ รวมถึงมีความพยายามที่จะเป็นเกษตรกรผู้ประกอบการที่มีอิสระจากการพึ่งพารัฐให้ได้มากที่สุด ทั้งในมิติของการพึ่งพาปัจจัยการผลิต และราคาผลผลิตทางการเกษตร สอดคล้องกับการอธิบายของ McElwee (2008) ที่ชี้ว่า เกษตรกรในฐานะผู้ประกอบการมักถูกกระตุ้นด้วยปัจจัยเชิงรุก (pull factor) ทำให้พวกเขามีความต้องการที่จะเป็นอิสระ (freedom) จากการพึ่งพาการสนับสนุนด้านราคาและต้นทุนจากรัฐ สะท้อนให้เห็นการมีอุดมการณ์ทางความคิดที่ไม่ยึดติดหรือยึดโยงอยู่กับเพียงการผลิตเพื่อยังชีพ หรือการขายในตลาดขนาดเล็กอีกต่อไป แต่พวกเขาได้ฉวยใช้ประโยชน์จากการพัฒนา และสังคมประสบการณ์มาใช้สร้างโอกาสทางเศรษฐกิจให้กับตนเองและครอบครัวในหลายลักษณะ

6.3 การเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรม

จากการที่ระยะหลังครัวเรือนเกษตรกรมีการผลิตในเชิงพาณิชย์อย่างเข้มข้น อันเป็นผลมาจากการที่สังคมอยู่ในภาวะแบบทุนนิยม การค้าและการลงทุนทางการเกษตรกลายเป็นปัจจัยที่ทำให้รูปแบบการบริโภค และการผลิตของครัวเรือนที่แตกต่างไปจากเดิม ทำให้สามารถอนุมานได้ว่าลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมภายในชุมชนน่าจะมีความสัมพันธ์เชิงการค้ามากขึ้น

ตามไปด้วย รวมถึงมีความเป็นปัจเจกชนสูงขึ้น แตกต่างไปจากในอดีตที่ชาวบ้านหลายครัวเรือนมักจะทำเกษตรร่วมกัน (Shigetomi, 2004, อ้างถึงใน อานันท์ กาญจนพันธ์, 2554) แต่อย่างไรก็ตามการศึกษานี้พบว่าเกษตรกรยังคงมีการรักษาความสัมพันธ์ทางสังคมตามประเพณีแบบสังคมเกษตรกรรมไว้ได้ค่อนข้างมาก แต่อาจมีรูปแบบที่เปลี่ยนไปบ้าง อาทิ จากการพึ่งพาอาศัยกันหรือแลกเปลี่ยนด้านแรงงาน เปลี่ยนไปสู่รูปแบบของการจ้างงานหรือการร่วมหุ้นในการประกอบการ รวมถึงการสนับสนุนในแง่ของปัจจัยการผลิตทางการเกษตรระหว่างกัน เป็นต้น ดังที่คุณสลัดได้บอกเล่าว่า “...แรกๆ พี่ก็ทำกันเองกับภรรยา แต่พอกิจการเริ่มลงตัว เราก็ก็นำจ้างคนงานให้มาช่วย ให้น้องสาวมาทำด้วย ก็เป็นการกระจายงาน กระจายรายได้...” (สลัด [ชื่อสมมติ], 2562, สัมภาษณ์)

กรณีของคุณแดงโมที่กล่าวกับผู้เขียนว่า “...คนงานส่วนใหญ่เป็นคนในชุมชนเราเอง เป็นญาติๆ กันด้วย เราก็กจ้างเขาให้มาทำงานให้ คนกันเองก็ไวใจได้ เพราะเราอยู่ด้วยกันแบบครอบครัว...” (แดงโม [ชื่อสมมติ], 2562, สัมภาษณ์) รวมถึงกรณีของคุณอัญชันที่เปิดเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางการเกษตรก็ได้มีการสร้างแผนที่ท่องเที่ยว โดยเปิดโอกาสให้คนในชุมชนสามารถขายสินค้าเกษตร สินค้า OTOP ของชุมชน และการนำวิถีชุมชนมาใช้ในการโปรโมทและดึงดูดนักท่องเที่ยว โดยคุณอัญชันบอกเล่าว่า “...ก็เหมือนเป็นหุ้นส่วนกัน เพราะพี่ก็จะแนะนำคนที่เข้ามาให้ไปเที่ยวที่อื่น ๆ ด้วย อย่างเช่นชุมชนงานคราฟ กลุ่มจักรสาน กลุ่มทอผ้าไหม ย้อมสีธรรมชาติ คล้ายๆ ทำเป็นรูปท่องเที่ยว...” (อัญชัน [ชื่อสมมติ], 2562, สัมภาษณ์) ปรากฏการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นรูปแบบความสัมพันธ์ที่แตกต่างไปจากอดีต ที่ทำให้ค่านิยมหรืออุดมการณ์ในการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจของครัวเรือนเกษตรกร เป็นไปตามคุณลักษณะของเกษตรกร ผู้ประกอบการที่เน้นการผลิตและการขายอย่างเป็นระบบระเบียบมากขึ้น เช่นเดียวกับกรณีของเกษตรกรบ้านผักหวานที่ภายหลังจากการได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานจังหวัดขอนแก่นในการปลูกผักปลอดสารพิษขาย โดยการรวมกลุ่มผักปลอดสารส่งขายให้กับห้างสรรพสินค้า ภายใต้ข้อกำหนดทั้งด้านคุณภาพและราคาที่ชัดเจน ทำให้พวกเขากลายเป็นเกษตรกรผู้ประกอบการที่มีความสามารถในการต่อรองราคากับตลาดผู้รับซื้อได้มากขึ้น และยังช่วยให้เกษตรกรที่เป็นสมาชิกกลุ่มสามารถมีรายได้ที่มั่นคงจากการปลูกผักขายได้

การรวมกลุ่มของเกษตรกรผู้ประกอบการ เป็นลักษณะของการมีความสัมพันธ์แนวระนาบ จากการเป็นพันธมิตรร่วมในการส่งเสริมกิจกรรมทางการเกษตรระหว่างกันอย่างชัดเจน กล่าวคือ เกษตรกรผู้ประกอบการได้อาศัยการมีเครือข่ายกับกลุ่มคนที่หลากหลาย เพื่อจุดมุ่งหมายในการประสบความสำเร็จทางอาชีพ คุณผักบุ้ง คุณฟ้าน และคุณมะลิ เป็นตัวอย่างของเกษตรกรที่มีการสร้างเครือข่ายระหว่างเกษตรกรผู้ประกอบการด้วยกันเอง ผ่านการรวมกลุ่มและมีกิจกรรมเพื่อขับเคลื่อนกลุ่ม โดยมีการแลกเปลี่ยนข้อมูลการผลิต ข่าวสารและการสร้างโอกาส

ทางการตลาด รวมถึงการกระจายส่วนแบ่งทางการตลาด ขณะเดียวกันก็มีการสร้างเครือข่ายกับพ่อค้าแม่ค้าและหน่วยงานภาครัฐเพื่อประโยชน์ในการประกอบการ อาทิ ด้านการสนับสนุนงบประมาณ พันธุ์พืช และการรับซื้อสินค้าเกษตร เป็นต้น การสร้างเครือข่ายกับกลุ่มนายทุนผู้รับซื้อสินค้า อาทิ เจ้าของตลาด เจ้าของร้านค้าสถานประกอบการ ร้านอาหาร หรือห้างสรรพสินค้าต่างๆ เป็นต้น รวมถึงคนอื่นๆ ในสังคมที่มีความสนใจใกล้เคียงกัน ที่อาจอยู่ทั้งในฐานะของลูกค้า กลุ่มเพื่อน และคนรู้จัก ที่มีส่วนช่วยในการกระจายผลผลิตของตนผ่านช่องทางต่าง ๆ ซึ่งการเกิดขึ้นของเครือข่ายทางสังคมเหล่านี้ ได้กลายเป็นความสัมพันธ์หลักที่กำกับให้เกษตรกรผู้ประกอบการสามารถดำเนินการผลิตได้อย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้ความสัมพันธ์ภายในชุมชนของสังคมชนบทหลวมลงกว่าในอดีต แต่ความสัมพันธ์บนฐานเครือข่ายการผลิตจะเหนียวแน่นยิ่งกว่าเดิม (อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, 2559)

นอกจากนี้ ยังรวมถึงการมีเครือข่ายเชิงเครือญาติ (family farm) ที่มีส่วนช่วยในการสนับสนุนกิจกรรมทางเศรษฐกิจ และช่วยสร้างความได้เปรียบในการบริหารจัดการการผลิตและการขายของเกษตรกรผู้ประกอบการได้ผ่านรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งมีทั้งการสนับสนุนจากสมาชิกในครัวเรือนและส่วนที่เป็นญาติพี่น้อง ทั้งในลักษณะของการนำเอาทรัพยากรของเครือญาติมาปรับใช้ในการสร้างนวัตกรรมใหม่ๆ การใช้แรงงานจากสมาชิกในครัวเรือนเพื่อทำการผลิตทางการเกษตร และการขายผลผลิตผ่านช่องทางที่หลากหลาย

เกษตรกรผู้ประกอบการบางรายก็ไม่ได้รับการส่งเสริมจากสมาชิกในครัวเรือนมากนัก ดังที่คุณแดงโมเล่าว่า “...ตอนแรกแม่ไม่ยอมให้มาทำ เพราะเขากลัวเราจะเหนื่อย จะดำ ไม่มีเงินไม่ได้อยู่ในห้องแอร์ ชาวบ้านจะนิทา เรียนตั้งสูงมาทำเกษตร แต่เรากียืนยันจะทำ จนมันสำเร็จเดี๋ยวนี้แม่จะเป็นฝ่ายถามเราเองแล้วว่า รอบนี้จะพาแม่ทำอะไร...” (แดงโม [นามสมมติ], 2562, สัมภาษณ์) ซึ่งสะท้อนให้เห็นการยอมรับและพร้อมที่จะปรับเปลี่ยนมุมมองและให้การสนับสนุนของสมาชิกในครัวเรือนได้อย่างชัดเจน

จึงกล่าวได้ว่า เกษตรกรผู้ประกอบการก่อตัวขึ้น ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่มีการพัฒนาและมีบทบาทในการสร้างการสร้างทางเลือกทางเศรษฐกิจให้กับเกษตรกร การเล็งเห็นประโยชน์ดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงศักยภาพในการฉวยใช้ประโยชน์และสร้างความได้เปรียบทางการผลิตและการขายสินค้าเกษตร รวมถึงการสร้างรายได้จากกิจกรรมทางเศรษฐกิจอื่นๆ ควบคู่กันของเกษตรกรผู้ประกอบการ อันเกิดขึ้นภายใต้การถูกหิบบิ้นความช่วยเหลือและการสนับสนุนจากทั้งการมีเครือข่ายทางสังคมและมีความสัมพันธ์อันดีกับผู้คนอย่างหลากหลาย ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ทั้งในและนอกชุมชน สอดคล้องกับการศึกษาของสิริพร รอดเกลี้ยง (2555) ที่ได้อธิบายว่า ทุนทางสังคมถูกนำมาใช้เพื่อการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้ผลิตในชุมชนกับพ่อค้ารายย่อย และระหว่างพ่อค้ารายย่อยกับร้านค้า

ปลีก-ส่ง ซึ่งมีส่วนช่วยในการขยายตลาดให้กับผู้ประกอบการที่สำคัญ เช่นเดียวกับ ชุติกาญจน์ แก้วงาม (2560) ที่สะท้อนว่าการจะเป็นผู้ประกอบการให้ประสบความสำเร็จนั้นเชื่อมโยงกับปัจจัยที่สำคัญ ได้แก่ การใช้เงินทุนทั้งที่เป็นเงินส่วนตัวและการกู้ยืมจากธนาคาร การบันทึกบัญชีอย่างเป็นระบบ การวางแผนที่ดี รวมไปถึงด้านการออกแบบร้านและการประชาสัมพันธ์สินค้าผ่านช่องทางโซเชียลมีเดียต่าง ๆ

6.4 ค่านิยมอุดมการณ์การผลิตทางการเกษตรที่ส่งผลต่อการกลายเป็นเกษตรกรผู้ประกอบการ

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคม เชื่อมโยงกับวิถีการผลิตและการบริโภคของคนในสังคม ได้สะท้อนให้เห็นมุมมองความคิดที่มีความหลากหลายและปรับเปลี่ยนตามการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง การผลิตสินค้าเกษตรเพื่อตอบสนองตลาดและผู้บริโภคแบบดั้งเดิมที่อาศัยการขายผ่านพ่อค้าคนกลาง การผลิตโดยใช้สารเคมี การปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อตอบสนองตลาดอุตสาหกรรมไม่อาจช่วยให้เกษตรกรมีรายได้ที่เพียงพอต่อค่าใช้จ่าย หรือแม้แต่การที่ระบบเศรษฐกิจและการผลิตอุตสาหกรรมแบบในเมืองไม่อาจตอบโจทย์ในการดำรงชีพให้กับผู้คนในสังคมได้อย่างครอบคลุมนั้น ได้นำมาสู่การเปลี่ยนแปลงความคิด ค่านิยม อุดมการณ์ในการดำรงชีวิตของผู้คนอย่างหลากหลาย โดยพบว่าทั้งผู้ที่ประกอบอาชีพนอกภาคการเกษตร และผู้ที่ทำอาชีพเกษตรกรมาอย่างต่อเนื่อง ล้วนแต่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของสังคมจนนำมาสู่การปรับตัวด้วยการนำเอาความรู้ ทักษะ และประสบการณ์ต่าง ๆ มาใช้ในการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจอย่างเข้มข้น โดยเฉพาะในด้านการทำเกษตร รวมถึงการประกอบการโดยการบริหารจัดการธุรกิจของตนเอง พร้อมทั้งให้ความหมายต่อการดำเนินกิจกรรม มีหลักคิด แนวทาง และอุดมการณ์ที่ชัดเจน ในฐานะเงื่อนไขที่ส่งผลต่อการตัดสินใจเป็นเกษตรกรผู้ประกอบการลักษณะต่าง ๆ

เกษตรกรในจังหวัดขอนแก่น มีการประยุกต์ใช้ทักษะ ความรู้ ความสามารถในการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เพื่อกลายเป็นเกษตรกรผู้ประกอบการ ทั้งกลุ่มที่ผันตัวจากการทำงานนอกภาคการเกษตร อาทิ การทำงานในบริษัทเอกชน หรืองานโรงงาน และกลุ่มที่ทำเกษตรมาอย่างต่อเนื่อง ซึ่งได้เกิดจุดเปลี่ยนในการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจตามวิถีปกติของตน อันเป็นผลมาจากการประสบปัญหาต่าง ๆ สำหรับกลุ่มที่ทำงานนอกภาคเกษตรประสบปัญหาการทำงานที่มีความกดดันสูง โดยพบว่า ส่วนใหญ่เกิดจุดอึดอัดในการทำงาน หหมดแรงใจ และเกิดความเบื่อหน่ายในการทำงานประจำ ประกอบกับมีความชอบในการทำเกษตร และมีจุดมุ่งหมายในเชิงธุรกิจ เมื่อเล็งเห็นถึงความเป็นไปได้ของการสร้างรายได้จากอาชีพเกษตร จึงตัดสินใจนำองค์ความรู้ ทักษะ และประสบการณ์ที่เคยพบเจอมาใช้เพื่อเข้าสู่อาชีพเกษตร ในขณะเดียวกันก็ค้นพบว่าอาชีพเกษตรสามารถสร้างรายได้ที่มั่นคงได้ แต่อยู่ภายใต้เงื่อนไขที่ว่า

“จะต้องมีกระบวนการจัดการที่เหมาะสม” เช่นกรณีของคุณดอกไม้ซึ่งเคยเป็นผู้ช่วยพยาบาล และเป็นที่ปรึกษาด้านการเงินให้กับธนาคารแห่งหนึ่ง ได้เข้าสู่อาชีพเกษตรกรเนื่องจากความชอบ และเล็งเห็นโอกาสทางเศรษฐกิจที่จะเกิดขึ้นจากการทำกิจกรรมทางการเกษตรให้กลายเป็น รายได้ นั่นคือ การจัดทำสวนเกษตรและเปิดกิจกรรมการเรียนรู้ให้เด็กหรือผู้ที่สนใจเข้ามาเรียนรู้ การเกษตรในลักษณะของการจัดคอร์ส (course) กิจกรรม โดยใช้เวลาในการดำเนินการประมาณ 3-4 ปี ก่อนที่จะลาออกจากการทำงานเพื่อมาทำเกษตรอย่างเต็มตัว

ในขณะที่กลุ่มที่ทำเกษตรมาโดยตลอด ประสบปัญหาด้านราคาผลผลิตตกต่ำ จึงมุ่งหวังที่จะสร้างรายได้ที่มั่นคง มีตลาดรองรับ และสามารถผลิตสินค้าเกษตรได้อย่างต่อเนื่อง จนเกิด การปรับตัวทางการผลิตและการขายเพื่อใช้ในการยกระดับอาชีพเกษตรกร เช่นกรณีของคุณฟ้าลั่น ที่ทำอาชีพเกษตรมาอย่างยาวนาน มีประสบการณ์ในการปลูกพืชเชิงเดี่ยวค่อนข้างมาก ก่อน จะพบว่า การปลูกพืชเชิงเดี่ยวมีความเสี่ยง และไม่ใช่วิถีทางที่จะช่วยให้ตนเองและครอบครัวมี รายได้ที่แน่นอนได้ จึงเริ่มเรียนรู้การทำเกษตรรูปแบบใหม่ ใช้การศึกษาดูงานจากแหล่งต่าง ๆ พร้อม ๆ กับการขยายตลาดจากเพียงการขายในชุมชน ส่งขายให้พ่อค้าคนกลาง ไปสู่การมี ขนาดการผลิตที่ใหญ่ขึ้น มีการรวมกลุ่มเพื่อรวบรวมผลผลิตในการส่งออกไปขายต่างประเทศ ได้ในที่สุด รวมถึงมีการแปรรูปสินค้าเพื่อกระจายผลผลิตในตลาดที่กว้างขวางมากขึ้นอีกด้วย ซึ่งค่อนข้างใช้เวลาในการดำเนินการ ดังที่คุณฟ้าลั่นบอกเล่าว่า “...ก็ทำมาเรื่อย ๆ เรียนรู้การปลูก มะม่วงให้ได้มาตรฐานของตลาดส่งออก 10 ปี ก่อนจะส่งออกได้จริง...” (ฟ้าลั่น [ชื่อสมมติ], 2562, สัมภาษณ์)

การปรับตัวทั้งในด้านการเปลี่ยนอาชีพโดยผันตัวสู่การเป็นเกษตรกร รวมถึงการ ปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตที่มีความหลากหลายและทันสมัยมากขึ้น แสดงให้เห็นถึงการ เปลี่ยนแปลงอุดมการณ์ทางการผลิตและการประกอบการ อันส่งผลให้เกิดการก่อตัวของเกษตรกร ผู้ประกอบการขึ้น เนื่องจากการที่เกษตรกรมีมุมมองที่กว้างขวางขึ้น กล้าเสี่ยงกล้าลงทุน และ เปิดใจกว้างพร้อมเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ อยู่เสมอ ไม่ว่าจะเป็นการผลิตพืชผลทางการเกษตรที่หลากหลาย การประยุกต์ใช้ทรัพยากรหรือทุนที่มีอยู่ในครัวเรือนหรือชุมชนเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับสินค้า เกษตร การใช้ระบบเทคโนโลยีทั้งในด้านการผลิตและการสื่อสารด้านข้อมูล หรือแม้แต่การ บริหารจัดการด้วยวิธีการต่าง ๆ อาทิ การวางแผนการผลิตและการตลาดที่สอดคล้องกัน เพื่อ ป้องกันปัญหาสินค้าขาดหรือล้นตลาด การสร้างจุดเด่นหรืออัตลักษณ์ให้กับสินค้าของตนเอง เพื่อตอบสนองความต้องการบริโภคให้กับตลาดเฉพาะกลุ่ม การสร้างเครือข่ายเพื่อประโยชน์ ในด้านการแลกเปลี่ยนข้อมูล การกระจายผลผลิตและรายได้ และการสร้างความเข้มแข็งและ เพิ่มอำนาจต่อรองให้กับเกษตรกรผู้ประกอบการด้วยกันเอง เป็นต้น เพื่อประกอบกิจกรรมทาง เศรษฐกิจที่จะนำไปสู่การสร้างรายได้และผลกำไร ทั้งที่อยู่ในรูปของตัวเงินที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจ

และส่วนของความภาคภูมิใจ หรือการบรรลุเป้าหมายที่วางไว้ทั้งในระดับปัจเจกบุคคล และการยกระดับทางสังคม ล้วนแต่ช่วยให้พวกเขาสามารถกลายเป็นเกษตรกรผู้ประกอบการที่มีความหลากหลายเป็นอย่างมาก

คุณดอกไม้ เกษตรกรผู้ประกอบการรายหนึ่งที่ได้ใช้โอกาสจากความรู้ความชอบทางการเกษตร และความต้องการให้คนรุ่นหลังได้เรียนรู้บรรยากาศและวิถีของเกษตรกร มาเป็นแนวทางในการจัดกิจกรรมเรียนรู้ทางการเกษตร ภายใต้แนวคิดการผลิตในเชิงธุรกิจที่แตกต่างไปจากเกษตรกรในอดีต โดยการมองว่าการจะทำเกษตรให้ประสบความสำเร็จนั้น “...ต้องเป็นเกษตรกรยุคใหม่ มีการวางแผนด้านรายได้ มีการประยุกต์ปรับเปลี่ยนตลอดเวลา และสามารถเข้าถึงผู้บริโภคได้โดยตรง อันจะช่วยให้มีโอกาสสร้างรายได้ได้มากขึ้น...” (ดอกไม้ [ชื่อสมมติ], 2562, สัมภาษณ์)

เช่นเดียวกับเกษตรกรผู้ประกอบการรายอื่นที่มองว่า การทำเกษตรต้องเน้นการผลิตที่หลากหลายเพื่อให้สามารถเข้าถึงตลาดได้อย่างกว้างขวาง ในขณะเดียวกันการมีอุดมการณ์ที่ชัดเจนเกี่ยวกับการประสบความสำเร็จก็ถือว่าเป็นส่วนที่สำคัญ โดยจะเห็นว่าเกษตรกรผู้ประกอบการหลายรายเน้นการผลิตที่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่สังคม นั่นคือ การปลูกพืชปลอดภัยได้มาตรฐาน โดยมีได้คำนึงถึงเฉพาะเรื่องของราคาที่สามารถขายได้ราคาสูงกว่าผักที่ใช้สารเคมี แต่ยังเป็นการสนองอุดมการณ์ที่ต้องการให้คนในชุมชนหรือผู้บริโภคในตลาดได้รับประทานพืชผักที่ปลอดภัยอีกด้วย ทั้งนี้ยังมีการคำนึงถึงความเพียงพอของสินค้าเกษตรที่จะสามารถตอบสนองความต้องการบริโภคของคนในสังคมได้อย่างครอบคลุม ดังที่คุณแดงโมได้บอกเล่าว่า “...พี่จะเน้นปลูกผักผลไม้ เพราะคนกินทุกวัน มันขายได้ทุกวัน...” (แดงโม [ชื่อสมมติ], 2562, สัมภาษณ์) สะท้อนให้เห็นความสามารถในการวางแผนการผลิต การขาย และการจัดการกับความเสี่ยงด้านจำนวนและราคาผลผลิตที่เป็นปัญหาของเกษตรกรมาอย่างยาวนานได้เป็นอย่างดี

ดังนั้นการมีอุดมการณ์การผลิตทางการเกษตรที่ชัดเจน จึงกลายเป็นเงื่อนไขที่ทำให้คนเหล่านี้ก้าวสู่ขั้นของการเป็นเกษตรกร ผู้ที่เคยสนใจเพียงการผลิตและตลาดที่จะรองรับผลผลิตเท่านั้น ไปสู่การเป็นเกษตรกรที่หมั่นแสวงหาความรู้ มีการวางแผน และกำหนดเส้นทางการก้าวเดินไว้อย่างชัดเจนและเป็นขั้นตอน สอดคล้องกับการศึกษาของ Vesala and Peura (2002, cite by McElwee, 2006) ที่เสนอเงื่อนไขการทำธุรกิจฟาร์ม (farm business) ให้ประสบความสำเร็จ คือ การมองตัวเองโดยเน้นการเติบโต ชื่นชอบความเสี่ยง มีนวัตกรรมและมีความเชื่อที่จะประสบความสำเร็จในการประกอบการ เช่นเดียวกับ McElwee (2006) ที่ชี้ว่าการมีความเชี่ยวชาญสูง (high specialization) เป็นกลยุทธ์สำคัญที่ทำให้ธุรกิจประสบความสำเร็จ และช่วยให้ธุรกิจฟาร์มอยู่รอดต่อไปได้

ทั้งนี้สามารถสรุปเงื่อนไขที่ส่งผลต่อการกลายเป็นเกษตรกรผู้ประกอบการของเกษตรกรในจังหวัดขอนแก่นได้ ผ่านภาพที่ 1

ภาพที่ 1

เงื่อนไขที่ส่งผลต่อการกลายเป็นเกษตรกรผู้ประกอบการ

7. บทสรุป และข้อเสนอแนะ

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมอีสาน รวมถึงการพัฒนาในเขตพื้นที่จังหวัดขอนแก่น ได้ก่อให้เกิดโอกาสทางเศรษฐกิจของผู้น้อยอย่างหลากหลาย โดยเฉพาะการดำเนินชีวิตของผู้น้อยทั้งจากชนบทและเมืองที่ได้ถูกปรับเปลี่ยนโดยกระแสการพัฒนา จากการพยายามเข้ามาจับบทบาทของทุนอย่างเข้มข้น ดังที่ สุธสม กฤษณะจุฑะ (2554) ได้อธิบายว่าการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยและการทำให้เป็นพาณิชย์ (Commercialization) เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ชาวนาต้องพยายามปรับเปลี่ยนยุทธวิธีในการดำรงชีพให้สอดคล้องกับบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งการศึกษานี้ยังพบว่าภายใต้การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ชาวนาหรือเกษตรกรก็ได้มีการปรับตัวโดยการแสวงหาความรู้ และประสบการณ์จนสามารถกลายเป็นผู้รู้โลกกว้างได้มากขึ้น มีการฉวยใช้ประโยชน์

จากการมีระบบคมนาคมขนส่ง การติดต่อสื่อสารที่สะดวกรวดเร็ว และเทคโนโลยีที่มีความทันสมัย อันสะท้อนให้เห็นว่าความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่ดำเนินมาอย่างต่อเนื่อง ได้นำมาซึ่งการเปลี่ยนชาวบ้านส่วนใหญ่ที่เคยเป็นชาวไร่ชาวนามาสู่การเป็นผู้ประกอบการ (entrepreneur) ในหลายระดับ (อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, 2559)

ข้อค้นพบจากงานศึกษานี้จึงสะท้อนว่า การเกิดขึ้นของผู้ผลิตทางการเกษตรที่เรียกว่า “เกษตรกรผู้ประกอบการ” ผู้มีศักยภาพทางการผลิตทางเศรษฐกิจที่ก่อให้เกิดผลกำไรได้มากขึ้น จากการผลิตแบบเดิมตามลักษณะของการเป็นเพียงเกษตรกรโดยทั่วไปนั้น มีพัฒนาการด้านการปรับตัวมาอย่างต่อเนื่อง เกิดขึ้นอย่างค่อยเป็นค่อยไป โดยเกษตรกรผู้ประกอบการที่มีภูมิหลังอยู่ในอาชีพทางการเกษตร มีการลองผิดลองถูก ทดลองการผลิตทางการเกษตรที่จะช่วยให้กลายเป็นผู้มีความมั่นคงทางรายได้มาอย่างต่อเนื่อง ทั้งการผลิตพืชเชิงเดี่ยว โดยเน้นพืชเศรษฐกิจ และการปลูกพืชหลากหลาย เพื่อตอบสนองผู้บริโภคในปัจจุบัน ในขณะที่เกษตรกรผู้ประกอบการที่มีประสบการณ์การทำงานนอกภาคการเกษตร ก็มีการนำองค์ความรู้จากการทำงานเหล่านั้น มาใช้ประโยชน์ โดยเฉพาะในมิติทางการตลาดผสมผสานกับการแสวงหาองค์ความรู้ทางการเกษตรที่มีความทันสมัย เพื่อเป็นเกษตรกรผู้ประกอบการได้อย่างลงตัว

จึงกล่าวได้ว่าความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมทั้งในระดับโลกและระดับท้องถิ่น ล้วนแต่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงการผลิตของเกษตรกรในจังหวัดขอนแก่น ผู้การเป็นเกษตรกรผู้ประกอบการ สอดคล้องตามการอธิบายของ Greenwood (1973) ที่ชี้ให้เห็นภาพเศรษฐกิจของเกษตรกรที่เปลี่ยนแปลงไปภายใต้ความซับซ้อนของมิติทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง และสิ่งแวดล้อม และภาพของเกษตรกรที่รู้จักแสวงหาความเป็นอยู่ที่ดีทางสังคมเศรษฐกิจ เช่นเดียวกับคนกลุ่มอื่นๆ และสอดคล้องกับการศึกษาของ Keyes (1983) และกาญจนา เหล่าโชคชัยกุล (2552) ที่พบว่า ชาวนามีพฤติกรรมทางเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป โดยอิงอยู่กับประโยชน์เชิงเศรษฐกิจมากยิ่งขึ้น ในขณะเดียวกันก็รู้จักเลือกลงทุนทางเศรษฐกิจภายใต้โอกาสและเงื่อนไขต่าง ๆ ที่จะนำไปสู่การตั้งตัวและมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจได้ ซึ่งคนเหล่านี้มีการเรียนรู้ที่จะสร้างความสัมพันธ์กับผู้คนที่หลากหลาย ซึ่งจะช่วยให้พวกเขาสามารถกลายเป็นเกษตรกรผู้ประกอบการที่ประสบความสำเร็จได้ง่ายและรวดเร็วขึ้น

นอกจากนี้ข้อค้นพบจากการศึกษายังนำมาสู่การเกิดมุมมองใหม่ที่แตกต่างจากข้อเสนอของ Scott ที่มองว่า เกษตรกรหรือชาวนาเป็นกลุ่มที่มีโลกทัศน์ต่อเศรษฐกิจในลักษณะของการผลิตเพื่อยังชีพ ไม่เน้นผลิตเพื่อขาย และต้องการลดความเสี่ยงให้ได้มากที่สุด โดยยึดหลัก “ความปลอดภัยต้องมาก่อน” ในขณะเดียวกันก็มีพฤติกรรมที่มักกังวลกับเรื่องพื้นฐานที่สุด นั่นคือ เรื่องของการประกันความอยู่รอด ความไม่อดอยากหรือไม่มีจะกิน ทำให้การผลิตของชาวนาเป็นลักษณะของ “แม้ว่าจะไม่มีกำไร เขาก็ต้องทำเพื่อเลี้ยงชีพ” (Scott, 1976) ทั้งยังกว้างขวาง

ไปกว่าการอธิบายของ Popkin ที่อธิบายพฤติกรรมของชาวนาหรือเกษตรกรไว้เฉพาะในแง่ของผลประโยชน์ โดยมองว่าความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างชาวนากับบุคคลอื่นๆ ตั้งอยู่บนพื้นฐานของอรรถประโยชน์นิยม นั่นคือเกษตรกรมีการไคร่ครวญในเชิงผลประโยชน์ที่จะได้รับสูงสุดภายใต้เงื่อนไขบริบททางสังคมเศรษฐกิจที่พวกเขาเผชิญอยู่ (Keyes, 1983) ในขณะที่ข้อค้นพบจากงานชิ้นนี้พบว่า เกษตรกรผู้ประกอบการที่ก่อตัวขึ้นนี้เกิดขึ้นจากการตัดสินใจที่อิงอยู่กับการมีสำนึกต่อสังคม กล่าวคือ ไม่เพียงการฉวยใช้โอกาสจากการพัฒนาเพื่อสร้างคามอยู่ดีกินดีให้กับตนเองและครอบครัว หากแต่พวกเขายังมุ่งยกระดับสังคมสู่การเป็นสังคมการบริโภคที่มีความปลอดภัย และมีคุณค่าในด้านสุขภาพด้วย

การใช้แนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองในการศึกษาการกลายเป็นเกษตรกรผู้ประกอบการช่วยให้สามารถทำความเข้าใจถึงเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องได้อย่างครอบคลุมทุกแง่มุม ซึ่งไม่เพียงมิติทางเศรษฐกิจที่บีบบังคับให้เกษตรกรต้องมีการดิ้นรนเพื่อเอาชีวิตรอดภายใต้สังคมทุนนิยมเท่านั้น หากแต่ยังเกี่ยวข้องกับมิติด้านการพัฒนาที่ทำให้สังคมมีการเปลี่ยนแปลง เกษตรกรหรือผู้คนในชนบทถูกดึงเข้าสู่ระบบตลาดการค้าอย่างเข้มข้น ซึ่งการผลิตเพื่อยังชีพหรือการขังตนเองภายใต้ความคิดความเชื่อแบบเดิม ไม่อาจช่วยให้เกษตรกรสร้างความมั่นคงให้กับชีวิตของตนเองและครอบครัวได้ อันนำมาซึ่งความจำเป็นในการปรับตัวทางการผลิต และการปรับเปลี่ยนค่านิยมอุดมการณ์ที่หลุดออกจากการเป็นเพียงผู้ผลิตทางการเกษตร ที่นำผลผลิตที่ได้ขายให้กับตลาดผ่านพ่อค้าคนกลาง หรือผ่านวิธีการแบบเดิม ไปสู่การเป็นผู้มีความสามารถในการเข้าถึงตลาดที่หลากหลายได้ ทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับประเทศ และระดับนานาชาติ นั่นคือการขายในตลาดชุมชน ขายส่งพ่อค้าคนกลาง การขายผ่านเว็บไซต์ รวมถึงการส่งออกไปยังประเทศต่างๆ

จากปรากฏการณ์ดังกล่าวทำให้ผู้เขียนเห็นว่า การมุ่งพัฒนาเกษตรกรโดยเน้นความสนใจเฉพาะปัญหาหนี้สิน หรือการมีรายได้น้อยไม่เพียงพอต่อรายจ่าย และการมองเกษตรกรว่าเป็นเพียงคนยากจนที่รอรับเพียงความช่วยเหลือจากรัฐ ไม่อาจช่วยให้การพัฒนาและยกระดับฐานะทางเศรษฐกิจของครัวเรือนเกษตรกรเป็นไปได้อย่างเต็มที่ ทั้งยังเป็นข้อจำกัดที่ทำให้การส่งเสริมภาคการเกษตรมีความล่าช้า และไม่เท่าทันต่อสภาพของเกษตรกรที่เปลี่ยนไปแล้วในสังคมด้วย นั่นคือการเป็นผู้ที่พร้อมรับความเสี่ยง กล้าลงทุน และมีระบบระเบียบในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของครัวเรือนมากขึ้นด้วย ดังนั้นหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อาทิ กรมส่งเสริมการเกษตร สำนักงานเกษตรจังหวัดขอนแก่น รวมถึงกรมพัฒนาธุรกิจการค้า อาจสามารถให้การส่งเสริมและสนับสนุนให้เกษตรกรกลายเป็นผู้ประกอบการในระดับต่างๆ ได้มากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะการส่งเสริมให้เกษตรกรมีทักษะของการเป็นผู้ประกอบการ อันจะเป็นการช่วยให้เกษตรกรสามารถหลุดพ้นจากภาวะวิกฤติทางเศรษฐกิจ และปัญหาการความยากจนจากการมีรายได้น้อยพอ

ต่อค่าใช้จ่ายในครัวเรือนได้อย่างยั่งยืน พร้อมทั้งควรมีการออกแบบนโยบายการพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับการทำความเข้าใจความเปลี่ยนแปลงอันสลับซับซ้อนของภาคการเกษตร โดยเฉพาะการพัฒนาในลักษณะจากล่างขึ้นบน (bottom-up) เพื่อตอบโจทย์ความต้องการของเกษตรกรให้ได้มากที่สุด อันจะนำไปสู่การแก้ปัญหาได้อย่างยั่งยืนต่อไป

8. กิตติกรรมประกาศ (Acknowledgement)

บทความนี้ใช้ข้อมูลจากงานวิจัย เรื่อง กระบวนการกลายเป็นเกษตรกรผู้ประกอบการของเกษตรกรในจังหวัดขอนแก่น ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น ศูนย์วิจัยพหุลักษณะน้ำโขง คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น และสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.) (Thailand Science Research and Innovation (TSRI)) ผู้วิจัยขอขอบพระคุณผู้ให้ทุนสนับสนุนการวิจัยและผู้ให้ข้อมูลทุกท่านที่ให้ความร่วมมือ และข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการวิจัยในครั้งนี้

เอกสารอ้างอิง/References

- กาญจนา เหล่าโชคชัยกุล. (2552). ทางเลือกเศรษฐกิจของชาวนาปากพนัง: กรณีศึกษาชาวนาบ้านวัดโบสถ์ ตำบลเกาะทวด อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ]. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- กนกวรรณ มะโนรมย์. (2559). “ชาวนายุคใหม่”แห่งที่ราบลุ่มราชินี. http://www.landactionthai.org/land/index.php?option=com_content&view=article&id=1526:ชาวนายุคใหม่-แห่งที่ราบลุ่มราชินี&catid=87&Itemid=546
- เข็มชาติ สมใจวงศ์. (2555). ศักยภาพของจังหวัดขอนแก่นและโอกาสทางธุรกิจ. วารสารวิทยาลัยบัณฑิตศึกษาการจัดการ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 5(2), 5-8.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2548). แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน ข้อเสนอทางทฤษฎีในบริบทต่างสังคม (พิมพ์ครั้งที่ 2). อัมรินทร์พรินตึง แอนด์ พับลิชชิ่ง.
- ชาย โพธิ์สิตา. (2547). ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ชุตติกาญจน์ แก้วงาม. (2560). จากเกษตรกรสู่การเป็นผู้ประกอบการเรื่องเล่าชีวิตของผู้ประกอบการร้านอาหารข้าวใหม่ปลามันอำเภออัมพวาจังหวัดสมุทรสงคราม. การประชุมเชิงวิชาการระดับชาติและนานาชาติด้านบริหารธุรกิจ ครั้งที่ 5 คณะบริหารธุรกิจมหาวิทยาลัยแม่โจ้ เชียงใหม่.
- ธิดาญา เหล่าอัน. (2553). การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของสังคมชาวนาอีสานตั้งแต่ พ.ศ. 2500-2550: ศึกษากรณีหมู่บ้านกู่กาสิงห์ จังหวัดร้อยเอ็ด [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ]. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. (2555). เศรษฐศาสตร์การเมืองนิเวศวิทยาการเมืองและนิเวศสังคมนิยม. วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง, 1(1), 217-233.
- ปกป้อง จันวิทย์. (2557). ความเรียงว่าด้วยเศรษฐศาสตร์สองกระแส. <http://pokpong.org/writing/two-econ-schools/>
- สิริพร รอดเกลี้ยง. (2555). การใช้ทุนทางสังคมเพื่อสร้างและขยายตลาดยาปลาย: ศึกษากรณีเครือข่ายผู้ผลิตและผู้บริโภค “ท่าศาลา-ปัตตานี” [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ]. มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์.
- สุรสม กฤษณะจุฑะ. (2554). ยุทธวิธีการดำรงชีพและการเปลี่ยนแปลงสังคมชาวนาอีสาน. วารสารศิลปศาสตร์มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, ฉบับพิเศษ(1), 271-299.
- สุรียา สมทุคุปต์. (2538). กรวด-หิน-ดิน-ทราย: รัฐ ทุนนิยม และชาวนาอีสานในยุคโลกาภิวัตน์. ห้องไทยศึกษานวัตกรรม สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี.

- สมศรี ชัยวนิชยา. (2548). นโยบายการพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือของรัฐบาลไทย ระหว่าง พ.ศ. 2494-2519. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สำนักงานเกษตรจังหวัดขอนแก่น. (2561). แนวทางการส่งเสริมและพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงเกษตร ปี 2561. <http://www.khonkaen.doae.go.th/read-203>
- สำนักงานสถิติจังหวัดขอนแก่น. (2555). รายงานการวิเคราะห์สถานการณ์การจัดทำข้อมูลเชิงพื้นที่จังหวัดขอนแก่น. http://osthailand.nic.go.th/masterplan_area/userfiles/file%20Download/Report%20Analysis%20Province/
- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2559). ลืมตาอ้าปาก จาก “ชาวนา” สู่ “ผู้ประกอบการ”. มติชน.
- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2559). การกลายเป็นเมืองในชนบทไทย: ข้อสังเกตและข้อเสนอแนะ. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.).
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2554). ชนบทอีสานปรับโครงสร้าง ชาวบ้านปรับอะไร ใน เสรีนิยมใหม่ ใน เศรษฐกิจอีสาน. วารสารศิลปศาสตร์, ฉบับพิเศษ(1), 6-35.
- Akram-Lodhi, A. H. (1998). The Agrarian Question, Past and Present. *The Journal of Peasant Studies*, 25(4), 134-149.
- Bernstein, H. (1996). Agrarian Questions Then and Now, in *Agrarian Question: Essays in Appreciation*. Frank Cass.
- Byres, T. J. (1996). *Capitalism from Above and Capitalism from Below: An essay in comparative Political Economy*. Macmillan.
- Greenwood, D. J. (1973). *The Political Economy of Family Farming: Some Anthropological Perspectives on Rationality and Adaptation*. The Rural Development Committee, Center for International Studies, Cornell University.
- Keyes, C. F. (1983). Economic Action and Buddhist Morality in a Thai Village. *Journal of Asian Studies*, 42(4), 851-868.
- Keyes, C. F. (2005). Development in Rural Northeastern Thailand: A Perspective over 4 Decades. *A paper presented at a seminar held by Faculty of Humanities and Social Sciences*. Khon Kaen University.
- McElwee, G. (2006). Farmers as Entrepreneurs: Developing Competitive Skills. *Journal of Development Entrepreneurship*, 11(3), 187-206.
- McElwee, G. (2008). A taxonomy of entrepreneurial farmers. *International Journal of Entrepreneurship and Small Business*, 6, 465-478.

- Popkin, S. L. (1979). *The Rational Peasant: The Political Economy of Rural Society in Vietnam*. University of California Press.
- Rigg, J. (1989). *International Contract Labor Migration and the Village Economy: The Case of Tambon Don Han, Northeastern Thailand*. Papers of the East-West Population Institute, 112.
- Scott, J. C. (1976). *The Moral Economy of the Peasant: Reabellion and Sub-sistence in Southeast Asia*. Yale University Press.
- Thongyou, M. (2003). Sub-contracting in Rural Thailand. *Journal of Contemporary Asia*, 33(1), 3-37.
- Walker, A. (2012). *Thailand's Political Peasants Power in the Modern Rural Economy*. University of Wisconsin Press.